

ארחות המוסר

ספר מוסר
"ארחות צדיקים"
עם הוספות
ביאורים ועיונים

ספר לימוד יומי בתכנית חלוקה חדשית

אייר - תשע"ד

ארגון "ארחות יושר"

ת.ד. 596 סניף רבי עקיבא בני-ברק
טל': 077-9230219 נייד: 052-7167812
פקס: 077-4230219

מוסדות, שיעורי תורה ופרטיים
המעוניינים בחוברות
יפנו לארגון "ארחות יושר"
בפקס: 077-4230219

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, לתרגם
חלק כלשהו מתוכן הספר, בין אם לשימוש פנימי
ו/או לשימוש מסחרי ללא אישור מפורש
מארגון "ארחות יושר".

עימוד, עיצוב והפקה:
אפקטיב

054-8485060 / 03-5796812

נדפס על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"

"ארחות המוסר"

בהוצאת "ארחות יושר"
מיסודו והכוונתו של מרן שר התורה
הגר"ח קניבסקי שליט"א.

ראש המכון:
הרב אריה קניבסקי

עורך ראשי:
הרב ליפא פלמן

חברי מערכת:
הרב אשר לייבי
הרב יחיאל חסידה
הרב דוד יגאלי
הרב ישראל מאיר וולך

יוצא לאור לזכוי הרבים

לעלוי נשמת

הרבנית הצדקנית אמן של ישראל

מופלאה ומופלגת במדות טובות ובמאור פנים לכל אדם

מיוחדת ויחידה בדורנו ביראת שמים ומעשים טובים

לכלל ולפרט

מרת **בת שבע אסתר קניבסקי ע"ה**

בת מרן רבינו יוסף שלום אלישיב זצוק"ל

אשת חבר לרבינו מורה דרכנו

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א

בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר

שהשיבה נשמתה לבוראה ביום השבת קדש

חול המועד סוכות י"ז תשרי תשע"ב

עליה אנו קוראים את המקראות

עוז וחדר לבושה ותשחק ליום אחרון

רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה

אוי מי יתן לנו תמורתה

זכותה תגן עלינו

תנצב"ה

תוכן הענינים

פתח דבר.....10

שער התשובה חלק ג'.....13

פעילות הארגון.....62

חוברת זו מוקדשת לזכר

ולעילוי נשמות הנפטרים

ר' שמואל בן ר' צבי קניבסקי ז"ל

נפטר י"א תשרי תשל"ח

יצחק בן גבריאל ויפה ארכוב ז"ל

נפטר כ"ח אדר תשכ"ט

ת.ג.צ.ב.ה

הונצחו על ידי

מר אלון ארכוב שיחי'

להצלחתו

על כל פסיעה ופסיעה

למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור (משלי ב' פסוק כ')

יתברך הבורא, וישתבח היוצר, יתפאר העליון, ויתרומם המתנשא לכל לראש, שזיכנו בחסדיו המרובים, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, להכנס בפתח שער הקודש, השער אשר דרכו ניתן למצוא את הדרך המובילה מעלה מעלה, לשלמות המידות וידיעת התורה, עליה אמר החכם מכל אדם: "למען תלך בדרך טובים, ואורחות צדיקים תשמור".

על פי עצתו והוראתו של רבינו הגדול מורה דרכנו, מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, זכינו בחסדי השי"ת להחזיר את לימוד מוסרי ה' בתוך שיעורי לימוד התורה הקדושה, ובתום שנה לתחילת פעילותינו, סיימנו בחסדי ה' יתברך לבאר ולחלק לסדר לימוד יומי את ספרו הנפלא של רבנו שליט"א, "אורחות יושר".

כמעשינו בראשונה, ממשכים אנו בחוברת השבע עשרה, לבאר ולחלק לסדר יומי את הספר הקדוש "ארחות צדיקים", מיסודות ספרי המוסר בעם ישראל. הספר נכתב כפי המקובל אצלנו, בערך לפני כשבע מאות שנה, על ידי אחד מענקי הרוח בדור הראשונים כמלאכים, אשר לגודל ענותנותו לא חתם את שמו על הספר, אמנם כל מעיין בספר יגלה את פלאו, אשר כל דבריו וסגנונו מתאימים לדורנו, ממש כאילו נכתבו בימינו והוא פלא גדול.

והנה גודל חשיבות והכרחיות תיקון המידות, כבר ביאר מרן החזון איש בהרחבה בספרו "אמונה ובטחון" (פרק ד'), וכה כותב בין דבריו: כי תיקון המידות הן יסוד המוסד למצוות החוקיים ולמצוות המשפטיים

גם יחד, ומבאר שם בלשונו הזהב: אל יחשוב האדם, כי תיקון המידות מתייחס רק למצוות שבין אדם לחבירו, ואילו במצוות שבין אדם למקום, להם צריך רק יראת שמים, אין הדבר כן, כי זה האדם אשר מדותיו כבריינתן, ולא הותקנו על פי המוסר והדעה, הרי הוא מסור ביד יצרו ואין יצרו מסור בידו, ולא יתכן שיהא שלם במצוות שבין אדם למקום, ואם מקיימן במדה ידועה, הוא רק מפני שאינם נפגשים בהתנגדות מצד אחד ממדותיו המגונות, אך ברגע שיתנגשו במידותיו הרעות, לא תעמוד יראתו בפניהם, ומעשים בכל יום וכו' עיי"ש בדבריו המתוקים.

וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה (בירושלמי שבת פ"א ה"ג): מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסולייתה, שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'", ונאמר "עקב ענוה יראת ה'", למדנו, כי סדר הדברים הוא: תיקון המידות, יראת שמים, ותלמוד תורה.

עינינו נשואות למרומים בתפילה ובתחינה, שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד, שנזכה לכוון לאמת, לבאר ולהעיר עינים בדרך הנכונה, ויהיו שפתינו והגיון לבנו נכונות ומישרות, להרבות כבוד שמים, להגדיל תורה ולהאדירה. זכות רבנו המחבר זצוק"ל, וברכותיו של מרן שליט"א, יעמדו לנו למצוא חן בעיני אלקים ואדם, ונזכה להפיץ ולהצית את נר האמת והצדק, להרבות האור בקדושה ובטהרת הלב בין כל עמו ישראל באהבה, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, בביאת המשיח ובבניית בית הבחירה, במהרה בימינו אמן.

בברכת התורה

מערכת "אורחות המוסר"

סדר הלימוד היומי בשיעורים

יום א' ד' אייר - יום ה' ח' אייר.....(פרשת בהר)	שבוע א'
יום א' י"א אייר - יום ה' ט"ו אייר.....(פרשת בחוקותי)	שבוע ב'
יום א' י"ח אייר - יום ה' כ"ב אייר.....(פרשת במדבר)	שבוע ג'
יום א' כ"ה אייר - יום ה' כ"ט אייר.....(פרשת נשא)	שבוע ד'

ארחות

שער התשובה

צדיקים

שער העשרים וששה שער התשובה חלק ג'

הַטּוֹבָה הַגְּדוֹלָה שֶׁהֵיטִיב הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא עִם בְּנֵי-אָדָם הוּא, אֲשֶׁר הֵכִין דֶּרֶךְ לַפּוֹשְׁעִים וְלַחַוְטָאִים² לָנוֹם³ מִחֻשָּׁךְ⁴ לְאוֹר, וְאִינוֹ סוֹגֵר דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה אֶף אִם הִרְבּוּ לַפְּשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר: "שׁוּבוּ בָנִים

ביאורים

1. אשר הכין. כי תשובה קדמה לעולם (פסחים נד). 2. לנום. לברוח ולהשתחרר מכבלי החטא. 3. מחושך. מחיי חומריות וגשמיות עולם-הזה אשר הם כחושך הלילה לעין השכל, וכמו שהרחיב המסילת ישרים (פרק ג') לבאר כי הרשע החבוש במאסר יצרו, אין עיניו רואות את האמת ואינו יכול להכירה, כי היצר מסמא את עיני שכלו ממש, והרי הוא כהולך בחושך הלילה, שיש לפניו מכשולות ואין עיניו רואות אותם, כמו שנאמר (משלי ד, יט): "דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו". 4. לאור. לזכות לחיי תורה ומצוות הנקראים אור, כמו שנאמר (משלי ו, כג): "כי נר מצוה ותורה אור". 5. לפשוע. לחטוא מתוך מרידה בה', כדאיתא במסכת יומא (לו:): "פשעים אלו המרדים" (שעובר עברות במזיד כדי להראות שאין ה' אדון עליו. ספר השרשים לרד"ק). 6. שוּבוּ בָנִים שׁוֹבְבִים. הראיה היא כי שם בירמיה בפסוק י"ג נאמר "פשעת" ופירש רש"י "מרדת" [וביומא (לו:): "פשעים אלו המרדים"], ובפסוק כ' נאמר: "אכן בגדה", ואח"כ בפסוק כ"ג נאמר: "שובו בנים שובבים". ובאמת כן מפורש במסכת עבודה-זרה (ז:): "בין כך ובין כך מקבלין, שנאמר שובו בנים שובבים", ופירש רש"י: "שובבים - משמע מזידים ופרהסיא לשון מרד וגאווה כמו וילך שובב בדרך לבו".

לתועלת הלומדים:

חברות "ארחות המוסר" מחולקות לקטעי לימוד יומיים, הנפרסים על פני כחודש - חמישה ימים בשבוע למשך ארבעה שבועות. (חברות "ארחות המוסר" נלמדות בשיעורי הגמרא הנמסרים בימי ראשון - חמישי ועל כן חולק החומר בהתאם).
החומר המוקדש לכל יום מותאם ללימוד יומי הנמשך כעשר דקות. תחילת כל קטע של לימוד יומי מסומנת באמצעות מילה צבועה. כשיום הלימוד מצויין בסימניה הקיימת באותו עמוד.

שׁוֹכְבִים, אֲרָפָה מְשׁוּבְתֵיכֶם (ירמיה ג, כב). **וְהַתְּשׁוּבָה מִקְבֵּלָתָם אִם יָשׁוּב הַחַיָּטָא**⁸ **מֵרֹב צְרוּתָיו, וְיָכֹל-**
שָׁנָן אִם יָשׁוּב מִירָאֵת-שָׁמַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: **"בְּצֹר לָהּ וּמִצְאוֹף**¹⁰ **כָּל הַדְּבָרִים וְגו'** **וְשִׁבְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ"** (רברים ד, ל). **וְהַקְדוּשָׁה-בְּרוּךְ-הוּא עוֹזֵר לְשָׁבִים** (לְעִשׂוֹת תְּשׁוּבָה) **[עַד שִׁישִׁיגוּ עֲנִין הַתְּשׁוּבָה], אֶפְלוּ בְּדָבָר**¹¹ **שֶׁאֵין בָּחוּ שֶׁל אָדָם יָכוֹל לְהַשִּׁיג**^(א) **יְיָהוָה בְּקִרְבּוֹ**¹² **וְרֵיחַ טְהֻרָה עַד שִׁישִׁיגוּ עֲנִינֵי הַתְּשׁוּבָה,**

ביאורים

7. מקובלת. מתקבלת. 8. מרוב צרותיו. ואע"פ שהחרטה היא מעיקרי התשובה, ופירש רבינו יונה (שע"ת א, י) דהיינו שיבין לבבו כי רע ומר עזבו את ה', ואילו זה ששב מרוב צרותיו אינו מבין זאת, אלא כל כוונתו הוא להיטיב את מצבו ולסלק ממנו את יסוריו, מ"מ כבר ביאר בספר "ברכת פריץ" ששורש החטא נובע מריחוק האדם מבוראו הנגרים ע"י מדת הגאווה, ובעל היסורים שגאותו מסתלקת וזכה ממילא לקרבת אלקים, כמ"ש "ואת דכא ושפל רוח", ונמצא שהיסורים מבקעים את הקליפה הקשה, ובתוכו הוא רוצה באמת לשוב בתשובה. ולכן למרות שתחילת התשובה באה מתוך רצון להקל מעליו את צרותיו ולא נבע מהכרת האמת על כי המרה את רצון בוראו, מ"מ לבסוף יגיע לתכלית התשובה וישוב בתשובה שלמה (הרוצה בתשובה). 9. וב"ש אס ישוב מיראת שמים. ואפילו מיראת העונש. 10. כל הדברים האלה. כל הצרות האמורות שם. 11. שאין כוחו של אדם יכול להשיג. לתקן במציאות את אשר קלקל, כגון להמית את בנו הממזר, או להשיג ממון לפדיון גנבותיו וחובותיו, או לתת בלב הנפגע למחול לו וכד' (עלי אורח). 12. רוח טהרה. הקב"ה מחדש בלבו רוח טהורה כדי שיהיה לו

כוחה של תשובה שאין בשאר מצוות, כי התשובה מהפכת את מצב האדם ממש משנאו ותועבה לאהוב וידיד (כלשון הרמב"ם הל' תשובה ו, ו-יז) ולא די שמבטלת מן האדם את מצב השנאו והתועבה שהיה קודם התשובה אלא מביאתו לידי המדרגות העליונות ממש של אהוב ונחמד לפני המקום. וכח מעלה זו הוא רק בתשובה ולא בשאר מצוות ולכן סגולתה וכוונתה היא לאין שיעור. וכן כתב רבינו יונה שע"י התשובה וזכה לאהבה ככתוב "ומל ה' את לבבך לאהבה את ה'" והרי אהבת ה' היא המדרגה העליונה.

ב. אפילו בדבר שאין כך כח להשיג הקב"ה ימול לבבך ויתן לך כח לעשותו. רבי אליהו לופיאן זצ"ל בבואו לעורר את הציבור בעת אמירת הפסוקים "השיבנו ה' אליך ונשובה" וגו', הקשה (מובא ב"לב אליהו" ח"ד עמ' שסה): לכאורה יש להתפלא איך אנו מתלבשים בדורנו במעין-חוצפה, ובעוד אנו מודים שנתרחקנו מאד, אנו מבקשים "השיבנו ה' אליך ונשובה"? ולא די בזה, אלא מוסיפים ומבקשים מהקב"ה שיחדש ימינו כקדם!

כמו כן יש לתמוה אודות הבקשה הנוספת - "אל תשליכנו מלפניך": מצד אחד אנו מגלים בזה הבנה שאנו ראוים ח"ו שישליך אותנו הקב"ה מלפניו, מהו אם כן פשר הבקשה בהמשך - "ורוח קדשך אל תקח ממנו"? האם סבורים אנו שבעלי רוח הקודש אנחנו, שאנו חוששים שהיא תלקח מאתנו?

ביאורים

הרגשים בתפילה ובעשיית מצוות ובלימוד התורה (עלי אורח). 13. ומל ה' וגו'. רבינו מפרש כי זוהי הבטחה לבעל תשובה שימול ה' את לבבו להשיג אהבתו, וזה מדרכי טובו ית' לשבים.

וַיֵּשׁ אֲרֶבְעָה דְּבָרִים¹⁴ בְּעֵינָיו
הַתְּשׁוּבָה: הָרָאוּן - הַשָּׁב
¹⁵מִחוּץ הַבֵּיתוֹ אֶת אֱלֹהָיו, וְהוּא
כְּמוֹ עֶבֶד הַבּוֹרֵחַ מֵאֲדוֹנָיו,
וּבְשׁוֹחֲשֵׁב בְּטוֹב אֲשֶׁר גָּמְלוֹ,
שֶׁמֶרְצוֹנוֹ מִבְּקֵשׁ מַחִילָה מִמֶּנּוּ.
וּבְכַמּוּזָהוּ אִמֵּר הַפְּתוּב: ¹⁶"אִם תֵּשׁוּב
יִשְׂרָאֵל נָאֻם ה' ¹⁷"אֵלֵי תֵשׁוּב"
(ירמיה ד, א) - קָרָם בּוֹא הָעֵנֶשׁ;
וְאוֹמֵר: ¹⁸"שׁוּבוּ אֵלַי ¹⁹"וְאִשׁוּבָה
אֲלֵיכֶם" (מלאכי ג, ז). וְהִשְׁנִי - שֶׁשָּׁב

הדברים מתיישרים
לאור דברי מאור עינינו
הגר"י מסלנט זצ"ל,
שכל מי ששב בתשובה
בדור שהסטרא אחרא
גוברת בו והטומאה
מתרבה בעולם, זוכה
לסייעתא דשמיא
מיוחדת ומשפיעים
עליו קדושה וטהרה
במידה מרובה
ומפלאה לאין שיעור!
כי זה לעומת זה עשה
האלקים. אי לכך,
בצדק יכולים אנו
לבקש "השיבנו ה'
אליך ונשובה, חדש
ימינו כקדם".

מעתה תובן גם
הבקשה הנוספת. אדם הזוכה לכך שהמלך מקרב אותו, אם אינו בקי בגינוני
מלכות הרי עלול הוא להכשל בהתנהגות שאינה הולמת, ועל כך הוא צפוי
לעונש ולהרחקה מהמלך, ויושלך מאיגרא רמא לבירא עמיקתא ח"ו. על כן
מבקשים אנו מיד לאחר "השיבנו": "אל תשליכנו מלפניך, ורוח קדשך" -
אשר קבלנו זה עתה כקדם - "אל תקח ממנו".

ביאורים

14. בעיני התשובה. התעוררות האדם לחזור בתשובה נובעת מתוך אחד
מארבעת הגורמים דלהלן. 15. מחוץ הביתו את אלקיו. מתוך הכרה חזקה
בגדלות ורוממות ה', ובטובותיו שעושה עמו ה' ית' בתמידות. 16. אם תשוב
ישראל. מרצונך הטוב. 17. אלי תשוב. אקבל את תשובתך. 18. שובו אלי.
לשמור מצוותי. 19. ואשובה אליכם. להיטיב עמכם כמאז.

שְׁשֶׁה דְּבָרִים יַעֲזִירָו לָב הָאָדָם לָשׁוּב:

הַאֲחֵר - בְּאֲשֶׁר תִּמְצָאנָה אֶת הָאִישׁ צָרוֹת, וְיָשִׁיב אֶל

מִחֶמֶת שֵׁשׁ לוֹ מוֹכִיחִים²⁰ תִּמְכֹּלִימִים אוֹתוֹ עַד שֶׁיָּשׁוּב,
וְהוּא כְּעֶבֶד שֶׁבָּרַח מֵאֲדוֹנָיו, וּפָגַע בּוֹ עֶבֶד נֶאֱמָן וְהוֹכִיחוֹ
וְהַכְלִימוֹ עַל שֶׁבָּרַח, וּמִיַּעֵין אוֹתוֹ לָשׁוּב, וְהַכְטִיחוֹ
²¹שִׁימְחֵל לוֹ, וְשָׁב אֵלָיו²² וְנִכְנַע. הַשְׁלִיכִי - כִּשְׁהוּא רוֹאֶה
עֲנָשִׁים שֶׁהַבּוֹרָא יִתְבָּרֵךְ מֵעֲנִישׁ²³ לְמִי שֶׁיֵּצֵא מִדְּרָכָיו, אִז
יָשׁוּב אֶל ה' מִיִּרְאַת עֲנָשׁוֹ, וְהוּא כְּעֶבֶד הַבּוֹרֵחַ מֵאֲדוֹנָיו,
כְּשִׁישְׁמַע הָעֲנָשִׁין²⁴ שֶׁעָשָׂה לְמִי שֶׁבָּרַח מִמֶּנּוּ,²⁵ וְאִז
יָשׁוּב. הָרַבִּיעַ - שֶׁבָּאוּ עָלָיו עֲנָשׁ וְצָרוֹת וְשָׁב, וְהוּא כְּעֶבֶד
שֶׁבָּרַח, וּפָגַעוּ בּוֹ²⁶ לְסַטִּים וּתְפִשׁוּהוּ וַיִּסְרוּ אוֹתוֹ עַל
בְּרִיחָתוֹ,²⁷ וְשָׁב. וְהַמִּשְׁכִּיל יֵאָחֵז תְּשׁוּבָתוֹ בְּדֶרֶךְ הָרָאוּן,
וְלָשׁוּב מֵאֲהֻבַת גְּדֻלָּתוֹ.

ביאורים

20. המכלימים אותו. על מעשיו הרעים. 21. שימחל לו. אדוניו. 22. ונכנע.
לפני אדוניו. 23. למי שיצא מדרך הישרה. לאדם אחר שעזב את הדרך הישרה
והתרחק מעבודתו ית' כמוהו וירא לבל יענש גם הוא כמוהו. 24. שעשה.
האדון. 25. ואז ישוב. אליו (כת"י). 26. לסטים. שליחי אדוניו. 27. ושם.
אל אדוניו.

לבו ויאמר: אין זה כי אם מחמת
עוונותיו ודרכיו הרעים, וישוב אל
ה' ²⁸ וירחמנו, כמו שנאמר:
"²⁹ ומצאנו רעות רבות וצרות,
ואמר ביום ההוא הלא על כי אין
אלהי בקרבי מצאוני הרעות
הרעות האלה" ואילו "הצרות" אינן מוזכרות, ולכאורה היה לו לסיים ולומר
"מצאוני הרעות והצרות האלה".

ג. ומצאונו רעות רבות
וצרות ואמר ביום ההוא
הלא על כי אין אלהי
בקרבי מצאוני הרעות
האלה. יש לעיין,
מדוע בתחילת הכתוב
נאמר: "ומצאונו
רעות רבות וצרות"
ואילו בסופו אומר רק
רעות בלבד: "מצאוני
הרעות האלה" ואילו "הצרות" אינן מוזכרות, ולכאורה היה לו לסיים ולומר
"מצאוני הרעות והצרות האלה".

אלא, "רעה" היא גוף הרעה עצמה, ו"צרה" היא מלשון 'צר', וכתרגום
אונקלוס "ועקן", כלומר, מה שמעיק ומכביד על האדם מחמת הרעה. שכן
קורה שאדם שרוי במועקה קשה, ונשבר רוחו בקרבו בתחושה כי צר לו,
והעולם חשך בעדו, וזאת מלבד עצם היסורים שיש לו מחמת גוף הרעה
הפוקדת אותו. תחושה זו היא תוצאה מחוסר אמונה ובטחון בה', כאשר אין
ה' בקרבו של אדם, וחש עצמו כעזוב וכעשוק באין לו מגן ומושיע.
אבל מי שיראת השם בלבו, ומאמין בהשגחה פרטית משמים, אזי ה"רעות"
אינן הופכות ל"צרות" ואין שום דבר מעיק ומציק לו, כמאמר דוד המלך
(תהלים כז): "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע - כי אתה עמדי", כי על
הכל ימצא מנוח ותנחומים, וקויו ה' יחליפו כח.
על כן גם אם בתחילה ימצאונו "רעות רבות וצרות", הרי אם מתבונן האדם
בסיבתו ומכיר בחטאיו ומבין שמצבו הקשה נגרם כתוצאה מ"אין אלוהי
בקרבי", ממילא בטלו ממנו "הצרות" הסובבות אותו, וסרות כל המועקות,
ונשאר רק עם "הרעות" עצמן, על כן אומר הוא: "מצאוני הרעות האלה".
(הקדמת 'אבי עזרי' נשים וקדושה).

ביאורים

28. וירחמנו. ויסלח לו ויסלק ממנו הצרות, למרות ששב רק מחמת סבלו
ולא מאהבת השם.

האלה" (דברים לא, יז). והתשובה הזאת [גם היא תקבל]
לפני השם, לא כמנהג בשר-ודם - כשיחטא איש לאיש
ובעת צרתו מתחרט ונכנע אליו מפני שהוא צריך
לעזרתו, וזאת תחרטה היא גרועה ²⁹ בעיניו, ³⁰ כמו שנאמר
יפתח: "³¹ ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם"
(שופטים יא, ז); אבל מן חסדי האל יתברך שהוא מקבל
תשובה מתוך צרה ³² והוא מתרצה בה, שנאמר: "שובה
ישראל עד ה' אלהיך, ³³ כי בשלת בעונך" (הושע יד, ב),
ובתיב: "³⁴ כי את אשר יאהב ה' ³⁵ יוכיח וגו'" (משלי ג, יב).
ואם אין האדם עושה תשובה בעת צרתו, ³⁶ אז ענשו

ביאורים

29. בעיניו. בעיני חברו, ולא יקבלנה. 30. כמו שאמר יפתח. יפתח הגלעדי
גורש ע"י אחיו מביתו, לאחר מכן כאשר נלחמו בני-עמון עם ישראל, הלכו
קני גלעד אל יפתח ובקשו ממנו שישב אל גלעד כדי שיעזור להם להלחם
בבני-עמון. אמר להם יפתח: הלא אתם שנתם אותי ותגרשוני מבית אבי
ומדוע וגו'. 31. רצה לומר, ואם תאמרו שבאמת נחמתם על
הרעה, אם כן למה איחרתם עד כה, ומדוע באתם 'עתה כאשר צר לכם' ולא
מקודם, ונראה מזה שעדיין האיבה במקומה עומדת, ומפני הדחק באתם
(מצודת דוד). 32. והוא מתרצה בה. כאילו לא חטא. וז"ל רבינו יונה (שע"ת
ב, ב): "ומחסדי הש"י שהוא מקבל התשובה מתוך הצרה, ותהי לרצון לפניו,
ויאהב נדבה את החוטא בשובו עדיין ביום תוכחה (בזמן פורענות) ומקרב
צרה, שנאמר: שובה ישראל וגו'". 33. כי בשלת בעונך. באו לך מכשולים
ר"ל יסורים בעד עוונך (רש"י). 34. כי את אשר יאהב ה' יוכיח. שהתוכחה
היא סימן האהבה, שמאהבתו ישיגח עליו להיטיב דרכו ולהעלותו אל
מדרגה למעלה למעלה (מלב"ם). 35. יוכיח. אותו הוא מְסַר. 36. אז ענשו

כפול, כמו מלך בשר-ודם, אם איש חטא לו והוא מנסה אותו ואינו רוצה לקבל מוסרו, יוסיף לייסרו³⁷ ויכביר עליו, וכן מדת הקדוש-ברוך-הוא, בדיכתיב: "ואם עד אלה לא תשמעו לי, ויספתי ליסרה אתכם" (ויקרא כו, יח). ואם לא יתבונן שהרעות באות עליו מפני חטאיו, אלא יאמר מקרה הוא, בזה יש קצף גדול על האיש^(ד)

להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה, הרי זה דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה (ויקרא כו, כג-כד) "והלכתם עמי בקרי, והלכתי עמכם בחמת קרי", כלומר, כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהוא קרי [מקרה ממנהג העולם, ולא בגלל מעשיכם הרעים], אוסיף לכם חמת אותו קרי". עפ"ז ביאר הגר"ז (עה"ת פ' בא ד"ה עד מתי) מה שאמר משה רבינו

ביאורים

ד. בזה יש קצף גדול על האיש ההוא. כתב הרמב"ם (פ"א מהל' תעניות הל' א-ג): "מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור... ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן, ככתוב (ירמיה ה) עוונותיכם הסו וגו', וזה הוא שיגרום להם

כפול. כי כפי גודל החסד כן גם גודל העונש למי שלא מנצל זאת, והקב"ה נוהג עמו בחסד כפול, גם מיסרו כדי שישבו וגם מוכן לקבלו כששב מרוב צרותיו, ואם אינו שב אזי במדה כנגד מדה יכפל גם עונשו (עלי אורח).
37. ויכביר עולו. על העברין. 38. ואם עד אלה. בעוד שהמכות הללו קיימות אצלכם עדיין. 39. קצף גדול. מלפני ה'.

לפרעה במכת ארבה (שמות י, ג): "עד מתי מאנת ליענות מפני שלח עמי ויעבדוני", דהנה בכל המכות שעד ארבה נאמר רק "שלח עמי ויעבדני", אמנם במכת ארבה ניתוסף לשון זה של "עד מתי מאנת" וגו', וביאר על פי המבואר ברמב"ם הנ"ל שעל זה עצמו יבואו הצרות על שהולכים בקרי ואין חוזרים בתשובה אחר הצרות, זהו שאמר משה לפרעה שעל זה גופא אתה נענש עכשיו

על מיאונך ליענות ולהכנע מפני ה' אחרי כל המכות האלה, וזהו "עד מתי מאנת" וגו', שהתרה בו על זה החטא עצמו של הליכה בקרי.

ביאורים

ההוא, שאינו מאמין שמחמת עוונותיו באין לו יסורין. תדע ותשפיל, כי מוסר השם ברוך הוא שהוא מנסה⁴¹ את האדם, הוא עושה להיטיב לו שתי טובות: האחד - ⁴²לכפר חטאיו, כמו שנאמר: "ראה עניי ועמלי, ושא לכל חטאותי" (תהלים כה, יח). השנייה - כדי ⁴³להוכיחו ולהשיבו מדרךיו הרעים, כמו שנאמר: ⁴⁴"אף תיראי אותי, תקחי מוסר"

על מיאונך ליענות ולהכנע מפני ה' אחרי כל המכות האלה, וזהו "עד מתי מאנת" וגו', שהתרה בו על זה החטא עצמו של הליכה בקרי.

40. שאינו מאמין שמחמת עוונותיו באין לו יסורין. ונמצא כופר בהשגחה. ועוד, מכיון שאומר שהכל במקרה, מה יעוררו לשוב. וכתב רבינו יונה (שע"ת ב, ב): "ויגדל עוון הכת הזאת מחטאת הכת הראשונה" (שאינם שבים רק מרוב ההרגל), כי יש תקוה שאם יכבירו עונשם אז יתעוררו לשוב, אבל אלו התולים במקרה לא ישובו לעולם. (פתח השער). 41. את האדם הוא עושה להיטיב, את האדם, לטובת האדם הוא עושה, להיטיב... (כת"י). 42. לכפר חטאיו. כמבואר במסכת יומא (פו). שישנם חטאים שתשובה ויוהכ"פ תולין ויסורין ממרקין. 43. להוכיחו. להזכירו (שע"ת). 44. אך תיראי אותי. תראו מה ה' עשה לגויים. 45. תקחי מוסר. תלמדו לקח ותשובו

ארחות שער התשובה צדיקים עיונים

(צפניה ג, ז). **וְאִם לֹא עָשָׂה תְּשׁוּבָה מִפְּנֵי הַצָּרוֹת, אִזּוֹ אֵינִי לוֹ, שֶׁסָּבַל יִסּוּרִין וְלֹא נִתְּכַפְּרוּ עֲוֹנוֹתָיו, עוֹד נִכְבְּלוּ עֵינָיו, שְׁאִינוֹ מֵאֲמִין שֶׁבְּעֶבֶר חֲטָאֵיו נִתְּיָפֵר. וְיֵשׁ עַל הַבוֹטָח בְּשֵׁם בְּרוּךְ הוּא לִידַע,**⁴⁶ **כִּי** ^(ה)**הַצָּרוֹת הֵן לְטוֹבָתוֹ וּלְהִיטִיב**

ורגלינו ביום המשפט".

ה. הצרות הן לטובתו ולהיטיב באחריתו. בספר "חפץ חיים על התורה" (פרשת וירא, ב"מעשי למלך") הביא שרגל היה החפץ חיים זצ"ל ללמד דעת את העם לבל יבעטו ביסורים. והיה שגור על פיו מאמר הגר"א זצ"ל "אלמלא היסטורים לא היינו מוצאים ידינו

את הפסוק: "רבים מכאובים לרשע, והבוטח בה' חסד יסובבנו" (תהלים לב), היה מפרש עפ"י משל מעולם הרפואה: לפנינו נהגו להשתמש בסמי רפואה חריפים לריפוי חולי-מעיים. אותם סמים היו מלוחים ומרים, ובליעתם היתה כרוכה בסבל ואי-נעימות רבה. בתקופה מאוחרת יותר מצאו דרך להקל על סבלם של החולים, והחלו לעטוף את התרופה המרה במעטה דק (קפסולה בלע"ז). בעזרת מעטה זה אפשר את התרופה מבלי לחוש בטעמה המר והמלוח.

כן הדבר ביסורים הבאים על האדם. כאשר הם פוקדים רשע שאינו מאמין בה' ואינו יודע שלטובתו הם באים, הוא חש במלוא מרירותם וצועק ככרוכיא מתוך צערו וסבלו. על זה נאמר: "רבים מכאובים לרשע". אך "הבוטח בה' - חסד יסובבנו". כלומר, כאשר מדובר באדם הבוטח בה' ומבין שהיטורים הם בבחינת חסד ה', אזי עצם ההכרה וההבנה הזו מקילה על יסוריו. ונמצא שהיטורים מסובבים ומוקפים בהכרה שיש כאן חסד ה', ושוב אין טעם המרירות מורגש.

ביאורים

בתשובה. 46. כי הצרות הן לטובתו. כי הצרות הבאות עליו אינן אלא לטובתו (כת"י).

עיונים ארחות שער התשובה צדיקים עיונים

ו. שיסורין של אהבה הן. שהקב"ה מייסרו בעוה"ז בלא עוון כדי להרבות שכרו של אדם לעולם הבא יותר מכדי זכויותיו. (רש"י, ברכות ה.). הצל"ח פירש הטעם שמרבים שכר

בְּאַחֲרֵיתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "אַל תִּשְׁמַחֲוּ אִיְבָתִי לִי, כִּי נִפְלַתִי קָמַתִּי, כִּי אֲשֶׁב בַּחֲשֹׁךְ ה' אִוֵּר לִי" (מִיכָה ז, ח); וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָהּ: אֶלְמָלָא שֶׁנִּפְלַתִּי, לֹא קָמַתִּי; וְאֶלְמָלָא שֶׁיִּשְׁבַּתִּי בַּחֲשֹׁךְ, לֹא⁴⁷

הָיָה אִוֵּר לִי (שחר טוב כח ז). לָכֵן כָּל אִישׁ, בְּשִׁישׁ לוֹ צָרָה⁵⁰ **בְּגוֹפּוֹ אוֹ בְּמִמּוֹנוֹ אוֹ בְּכַנְיָו, יִתֵּן לְבּוֹ לְהִתְעַנּוֹת עִם הַתְּשׁוּבָה בְּמִוֹ שֶׁהַעֲבוֹר חַיִּיכִים לְהִתְעַנּוֹת בְּעֵת צָרָתָם, כְּאֲשֶׁר תִּקְנוּ חֲכָמֵינוּ זְכוּרָנָם לְבָרְכָה (תענית י, א). לָכֵן בְּעֵת צָרָה**⁵² **יִחַפֵּשׂ בְּמַעֲשָׁיו; חֲפֵשׂ וְלֹא מֵצָא עוֹוֹן, בִּידוּעַ**⁽¹⁾ **שִׁיּוּסוּרֵין שֶׁל אֱהָבָה הֵן (ברכות ה, א).**

ביאורים

47. אל תשמחו איובתי לי. אל תשמחו אויבי כשאתם רואים אותי במפלתי - לחשוב שלא אוסיף לקום. 48. כי נפלתי קמתי וגו'. כי פעמים רבות נפלתי ולאחר מכן קמתי, וכן עתה בגלות הזה עם כי אשב בחושך - עכשיו נפלנו ובאה עלינו הפורענות, וה' יקים אותנו ויגאלנו. 49. ואלמלא שישבתי בחושך לא היה אור לי. כי יהיה החושך סיבת האורה" (שע"ת א, ה), וכדמיון החולה אשר הרפואה המרה היא סיבת רפואתו, כן היסטורים הם רפואה עבור החוטא, כי על ידם ישוב בתשובה שלמה ויהיה מאושר בזה ובבא (פתח השער). כי זה מדרכי ההשגחה העליונה, שאם הקב"ה רוצה ליתן לאדם או לעולם איזו טובה, מקודם מביא עליו נסיונות. 50. בגופו. חולי או מכאוב. 51. כנני. שנחלו או מתו. 52. יחפש במעשיו. איזו עבירה עבר שבשבילה ראויים לבוא עליו יסורים אלה.

ארחות

שער התשובה

צדיקים

עיונים

עיונים

ארחות

שער התשובה

צדיקים

הַשְּׁנִי - כְּאֲשֶׁר יָבוֹאוּ יְמֵי הַזְקָנָה**וַיִּרְאֶה חֲלִישוֹת כַּחוֹ, אִז**

יותר מזכויותיו, הואיל וממשיך לעבוד את ה' ולקיים מצוותיו למרות יסוריו - "לפום צערא

אגרא". אולם לדעת הרמב"ן (שער הגמול, בכתבי הרמב"ן ח"ב מעמוד רס"ט ואילך) יסורים של אהבה אף הם באים על חטא, אלא שהם באים על חטאים שעשה אדם בשוגג, ונקראים יסורים של אהבה מפני שאינם באים בתורת עונש. מי שחטא בשוגג אינו ראוי לעונש, אלא שסוף סוף החטא מלכלך ומטמא את הנפש, וכדי לזכך את הנפש זקוק האדם למרק את החטא על ידי יסורים ולהיות נקי לעולם הבא, ויסורים אלו באים מתוך אהבת ה' לאדם ורצונו לקדשו ולטהרו. מי שמחפש ולא מצא בידו שום עוון של זדון, יתלה ביסורים של אהבה. המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב היסורים) מבאר כעין דברי הרמב"ן, על פי הדעה שיש יסורין בלא חטא, יסורים של אהבה באים לזכך את נפש האדם, להרחיקה מן החומריות ולקרבה אל הרוחניות, כדי שיוכל לזכות לשכר הרוחני הנצחי בעולם הבא. וכעין זה כתב הר"ן בדרשותיו (דרוש י), שאפילו אדם צדיק שלא חטא כלל אי אפשר שלא יימשך קצת אחרי תאוות העולם הזה וייתרד מדבקות בבוראו, ויסורים של אהבה מרחיקים אותו מעניני העולם הזה שלא יתפתה אחריהם כלל.

ז. **כְּאֲשֶׁר יָבוֹאוּ יְמֵי הַזְקָנָה.** בסליחות אנו מבקשים "אל תשליכנו לעת זקנה ככלות כוחנו אל תעזובנו". תמה הגאון רבי איצ'לה מפטרבורג: וכי רק לעת זקנה זקוקים אנו ל"אל תשליכנו"? והרי גם אדם צעיר יהיה אבוד וחסר ישע, אם יושלך על ידי בוראו!

ומבאר כך: משל לחייל שעקר מיחידתו והשתמט מן השירות משך שנים רבות, תוך שהוא מסתתר מפני מפקדיו. לאחר זמן רב חזר והתייצב בפני שלטונות הצבא, ונערך לו משפט באשמת עריקה מן הצבא. דנו השופטים בענין ופסקו: אם עדיין כשיר הוא לעבודת הצבא וכוחו במתניו - יִרְצָה החייל העריק עונש קל, כיון שמעתה יוכל לשרת ולהשלים את כל אשר החסיר במשך שנות עריקתו. אולם - הדגישו השופטים - אם כבר תש כוחו ושוב אינו ראוי למשימות צבאיות - הרי חמור וכבד יהיה עונשו, שהרי לא יוכל עוד להשלים את אשר החסיר והרי זה מעוות שלא יוכל לתקון.

כך הם פני הדברים בבעל תשובה: השב בתשובה בנערותו, הרי יכול הוא

לעסוק עוד שנים רבות בתורה ובמעשים טובים. כוחו עוד במתניו וישראלים את אשר עיוות והחסיר. אולם מי שמתאחר ושב בתשובה רק בימי

יְהִי־שֵׁב אַחֲרֵיתוֹ וַיִּזְכֹּר קִצּוֹ, וַיָּשׁוּב
אֶל הַשֵּׁם וַיִּרְחַמְהוּ. וְמִי שְׂאִינוֹ
חֹזֵר לַעֲת זְקָנָתוֹ, וַיְהִי עֲנִשׁוֹ
כְּפֹלִין, כְּמוֹ שְׂאִמְרוֹ חֲכָמֵינוּ

זקנותו, בימים שאין בהם חפץ, לכאורה - למה יצלח עוד? אבל, וכאן ההבדל הגדול בין דינו של הקב"ה לדין בשר ודם. מתפללים אנו לפני אל רחום וחנון ומבקשים, שאף אם התעכבו הרבה ואפילו שבים אנו בזקנותנו - שיקבל את תשובתנו. וזהו אחד מחסדיו של הקב"ה "ועד יום מותו תחכה לו". לעולם לא מאוחר.

הגאון רבי שמואל רוזובסקי זצ"ל, בהזכירו דברים אלו בשיחותיו, נהג להוסיף נופך משלו: כל עוד האדם צעיר לימים, עדיין יש מקום לתלות בו תקוות, ואף אם נכשל בעוונות רבים, גדולים הסיכויים שיאזין למחנכיו, יתרחק בדרכיו וישוב בתשובה. אמנם, מעט מאוד תקוות ניתן לתלות במי שהתמיד בחטאו, הגיע לזיקנה - ועדיין לא שב. איש אשר כזה, קלושה התקווה שימתחן קו על שנותיו הארוכות שבחטא עברו. לא קל לשנות כיוון בימי הזיקנה. לכאורה, יש מקום לייאוש. ואף על פי כן, אסור להתייאש. למרות הכל אנו מבקשים מהקב"ה: "אל תשליכנו לעת זקנה". אפילו אז! ("זכרון שמואל" - שיחות).

ביאורים

53. **יָשׁוּב אַחֲרֵיתוֹ.** יבין לאחריתו (שע"ת). יוכל כבר להרגיש קצת בחוש את ענין האחרית ('פתח השער'). או הכוונה, יתן דעתו מה צפוי לו לאחר המות, וכמש"כ (אבות פ"ג): "ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון" ('הרועה בתשובה'). 54. **וַיִּרְחַמְהוּ.** אם כי כל תשובה באה מרחמי השי"ת כמו שביאר במס' (פ"ד), מכל מקום בתשובה זו יש רחמים בתוך רחמים, כי בנערותו הלך אחרי יצריו ותאוותיו ועתה בזקנותו כשאין לאל ידיו להוסיף ולחטוא, הוא שב והקב"ה מקבלו. ('הרועה בתשובה'). 55. **יְהִי עֲנִשׁוֹ כְּפֹלִין,** כי עתה אין יצרו כבר בתקפו ומה מונע בעדו, וכגודל מדת הרחמים למי ששב,

זכרונם לברכה: ארבעה אין ⁵⁶ הדעת ⁵⁷ סובלתן: ⁵⁸ דל גאח, ⁵⁹ עשיר ⁶⁰ מכחש, ⁶¹ יקן מנאף ופרנס ⁶² מתנאח על הצבור בחדם (פסחים ק"ג, ב). וכשארם רואה שימיז ⁶³ הולכים, ובגין גופו ⁶⁴ מתדלדל והולך, וזהו התחלת הנסיעה שהוא נוסע ⁶⁵ לבית עולמו, הלוך ונסוע ⁶⁶ יומם ולילה - זהו ⁶⁷ תמהון גדול, איך לא יתן אל לבו להכין צידה ⁶⁸ לדרך הגדול והרחוק? אין זה בא אלא מחמת ⁶⁹ מעוט אמונה, ⁷⁰ והם חוטאים לשם ברוד הוא מאד, והם כמו חולה שאינו מרגיש בחליו, ומתוד שאינו

ביאורים

כן גודל העונש למי שלא שב. ⁵⁶ הדעת. הבריות (רשב"ם, פסחים ק"ג:). ורש"י מוסיף שאפילו הם עצמם מתחרטים לאחר זמן ונבזים הם בעיני עצמם. ⁵⁷ סובלתן. כיון שהם מנוגדים לטבע האדם ולשכל האנושי. ⁵⁸ דל גאח. עני המתנאה על אף שהוא חסר כל. ⁵⁹ עשיר. שיש לו ממון רב, ואף על פי כן הוא. ⁶⁰ מכחש. כופר בממון של חברו הנמצא תחת ידו. ⁶¹ יקן. שאין תאוותו בתקפה, ואעפ"כ מנאף. ⁶² מתנאח. הנוהג שררה על הציבור, ומצד שני אינו מסייע להם כשהם זקוקים לעזרתו. ⁶³ הולכין. נגמרים. ⁶⁴ מתדלדל. נחלש. ⁶⁵ לבית עולמו. מלשון הכתוב (קהל יב, ה): "כי הולך האדם אל בית עולמו". ⁶⁶ יומם ולילה. כלומר ללא הרף, כי כל רגע שעובר מתקרב הוא אל יום מותו. ⁶⁷ תמהון. פלא. ⁶⁸ לדרך הגדול והרחוק. עולם הבא שהוא עולם הנצח, וקראוהו חז"ל (קידושין לט:): "עולם שכולו ארוך". ⁶⁹ מעוט אמונה. בה' ובענין השארת הנפש וקיומה אחר פטירתו, ושאו יתן דין וחשבון על מעשיו שעשה בעודו בעוה"ז. ⁷⁰ והם חוטאים... צ"ל: ויש אנשים שלא יראו אור התשובה כי הם זכאים וטהורים בעיניהם, והם [פירוש, אבל באמת הם] חוטאים... (כ"ה בשע"ת ב, ח, ובכת"י).

ח. ויקבל עליו כל דברי התוכחות. אחד הדברים שהתורה נקנית בהם הוא "אוהב מרגיש חליו לא יחשב על הרפואה, כך זה האיש אינו מרגיש מטאיו ואינו מתבונן לקצו, ועל-כן לא יחוש לתקן עניניו. ויש אנשים, אשר כל ⁷¹ חפצם וכל מחשבותיהם וכל עניניהם - על עניני גופם, ועוסקים כל היום בהכלי העולם, ולא יתנו ⁷² חלק לתורה וליראה את השם ברוד הוא, כמה הם ⁷³ במדרגה התחתונה! לכן מי שהלך ⁷⁴ בשרירות לבו בנעוריו, לעת הזקנה יתן אל לבו ⁷⁵ לגרש מקרבו עניני העולם הזה, וייתחד תמיד להתבונן ביראת השם ולבקש תורה ומצוות.

השלישי

- באשר ישמע מוסר חכמים וישמע המוכיחים אותו, ⁷⁶ בזה ⁷⁷ יעורר לבו לחזר בתשובה ^(ח) ויקבל עליו ⁷⁸ כל דברי התוכחות; ⁷⁹ ואחר

ביאורים

⁷¹ חפצם. רצונם ותאותם. ⁷² חלק. מזמנם וממחשבתם. ⁷³ במדרגה התחתונה. ללא יראה, ללא תורה, ללא חשבון הנפש. ⁷⁴ בשרירות לבו. שהתנהג כפי מה שלבו ראה לנכון לעשות. ⁷⁵ לגרש מקרבו עניני העוה"ז. והוא תשובת המשקל על מה שבנעוריו חטא ונמשך אחרי הבלי עוה"ז. ⁷⁶ בזה יעורר. זה יעורר (כת"י). ⁷⁷ יעורר לבו לחזור בתשובה. בשע"ת (ב, י): "יקשיב וישמע ויכנע בתשובה". ⁷⁸ כל דברי התוכחות. שלא יגרע דבר מדבריהם (שע"ת). ⁷⁹ ואחר שיקבל אז יזכה. בכת"י: "ומעת שקבל, זכה זה

ארחות

שער התשובה

צדיקים

עיונים

שִׁקְבָּל, אִזּוּ זִכָּה זֶה הָאִישׁ זְכוֹת
גְּדוּלָּה, וּבִשְׁעָה קִטְנָה יוֹצֵא
מֵאֶפֶלָה ⁸¹לְאֹר גְּדוּל, ⁸²וְיֵשׁ לוֹ
שָׂכָר וְזְכוּת עַל כָּל הַמַּצְוֹת וְעַל כָּל
הַמוֹסְרִים, בֵּינָן שְׁגָמַר בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ
לְקַבֵּל עָלָיו. וְאִשְׁרֵי לָזֶה הַמִּקְבָּל,
שִׁזְכָּה בְּשַׁעַה קְלָה. וְכֵן אָמְרוּ
חֲכָמֵינוּ זְכָרֵנוֹם לְבָרְכָה: "וְיִלְכּוּ
רוּחַ בָּאֵה לְעוֹלָם, טוֹבָה וּבִרְכָּה בְּאֵין לְעוֹלָם, וְרַעָה מִסְתַּלְקֶת מִן הָעוֹלָם,
שְׁנֵאמַר (משלי כד, כה) 'וְלִמּוּכִיחִים יִנְעַם וְעַלִּיהֶם תִּבָּא בִּרְכַּת טוֹב'. וּבִמְסַכֵּת
עֲרִכִּין (טז: עפ"י גִּירְסַת ע"י רַב אֶלְפָּס): אִמְרַר רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי מַעֲיֵד אֲנִי עָלֶי
שָׁמַיִם וְאֶרֶץ שֶׁהִרְבָּה פַעֲמִים לִקַּח עֲקִיבָא עַל יָדַי שֶׁהֵייתִי קוֹבֵל עָלָיו לִפְנֵי
רַבִּן גַּמְלִיאֵל, וְכָל שָׁכֵן שֶׁהוֹסִיף בִּי אֲהָבָה לְקִיִּים מֵה שְׁנֵאמַר (משלי ט, ח) 'אֵל
תּוֹכַח לֶץ פֶּן יִשְׁנֹאךְ הוֹכַח לְחָכַם וְיֹאחֲבֵךְ'.

ביאורים

האיש זכות גדולה". כלומר, אף שעדיין לא התחיל לעשות מאחר ועדיין לא
למד, מעלה עליו הכתוב כאילו עשה מיד. ⁸⁰ ובשעה קטנה. בזמן מועט
שקבל על עצמו לעשות. ⁸¹ לאור גדול. "כי עת אשר יאזין ויסקית ולבבו
יבין ושב ויקבל ביום שמעו דברי המוכיח, ויקיים עליו להיותו עושה ככל
אשר יורוהו תופשי-התורה מן היום הזה ומעלה, להזהר כאשר יזהירו יודעי
בינה לעתים, עלתה בידו התשובה ונהפך לאיש אחר (כי הקב"ה מל את
לבבו). (שע"ת ב, י). ⁸² ויש לו שכר. "ומעת אשר קבל כזאת במחשבתו
וגמר עליו (בהסכמה מוחלטת) ככה בלבבו, קנה לנפשו זכות ושכר על כל
המצוות והמוסרים (אשר יעשה בעתיד), ואשריו כי צדק נפשו בשעה קלה".
(שע"ת, שם).

ארחות

שער התשובה

צדיקים

⁸³וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יב, כח) - וְכִי מִיָּד עָשׂוּ? וְהָלֹא
לֹא עָשׂוּ עַד אֲרֻבָּעָה-עָשָׂר לַחֹדֶשׁ? אֵלֶּא בֵּינָן שִׁקְבָּלוּ
עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת, מַעֲלָה עֲלֵיהֶם הַכְּתוּב ⁸⁴כָּאֵלּוּ עָשׂוּ
(מכילתא שם). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכָרֵנוֹם לְבָרְכָה (אבות פ"ג:
מ"ט, אבות דר"נ כב): כָּל שֶׁמַּעֲשִׂיו מְרַבִּין מִחֲכָמָתוֹ - חֲכָמָתוֹ
מִתְקַיֶּמֶת, שְׁנֵאמַר: "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמות כד, ז). ⁸⁵פִּירוּשׁ
זֶה הָעֲנִין: אָדָם שִׁקְבָּל עַל עַצְמוֹ כָּלֵב נֶאֱמָן לְשֹׁמֵר
וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה, וְלַעֲשׂוֹת כְּאִשֶּׁר יֹאמְרוּ לוֹ
חֲכָמִים, וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר קָבַל לְקִים הַכָּל, הוֹרֵשׁ וְחוֹקֵר וְשׂוֹאֵל
לְחֲכָמִים מִה לַעֲשׂוֹת, אִזּוּ יֵשׁ לוֹ שָׂכָר אֶפֶלּוּ מֵאוֹתָן
הַמַּצְוֹת וְהַמוֹסְרִים ⁸⁷שְׁאִינוֹ יוֹדֵעַ, בֵּינָן שִׁקְבָּל עָלָיו
⁸⁸וְנִגְמַר בְּלִבּוֹ לַעֲשׂוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ יִשְׂרָאֵל עַל הָרַם סִינִי

ביאורים

⁸³ ויעשו בני ישראל. את קרבן הפסח. משמע שתיכף בראש חודש ניסן
כשנאמרה להם המצוה הלכו ועשו כן. ⁸⁴ כאילו עשו. מיד. ⁸⁵ פירוש זה
הענין. כי לכאורה קשה, איך יתכן שהאדם מקיים מצוות יותר ממה שהוא
למד, הרי מה שלא למד אינו יודע לקיים? (ר"י אבות ג, ט). ⁸⁶ אדם. כי אדם
(כת"י). ⁸⁷ שאינו יודע. ועדיין לא קיים. ⁸⁸ וגמר בלבו לעשות. כשידע
אותם. "ונמצא האיש הזה מעשיו מרובים מחכמתו, כי לא ידע את הדבר,
והנה שכרו אתו" (ר"י בשע"ת). ר"י מפרש את הנאמר: "כל שמעשיו מרובים
מחכמתו", היינו, שכר המעשים שעדיין לא עשה. "כי אף מי שאינו יודע
ואינו עושה נקראין מעשה על שם כי יש לו שכר עליהן כאילו עשאו" (לשון
ר"י אבות ג, ט).

"נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", ⁸⁹ שְׁהַקְדִּימוּ עֲשִׂיָּה לְשִׁמְעָה (שבת פה, א), וּבַעֲנֵן אַחֵר לֹא יִתְכַּן שִׁיחֵיו מַעֲשָׂיו מִרְבִּין מַחֲכֵמָתוֹ. וּבַעֲנֵן זֶה נֶאֱמַר בְּדִנְיָאֵל אִישׁ חַמּוּדוֹת, ⁹⁰ בְּדַכְתִּיב: "אַל תִּירָא דְנִיָּאֵל, כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לְבָבְךָ ⁹¹ לְהַבִּין וּלְהַתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ ⁹² נִשְׁמָעוּ דְּבָרֶיךָ" (דניאל י, יב), אֲלֵמָּא בְּשֹׁאֲדָם נוֹתֵן אֵל לְבּוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב מִיַּד מִתְקַבֵּל לְרִצּוֹן לִפְנֵי הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא. וְכִי שְׂאִינוּ מִתְעוֹרֵר לְשׁוּב מִחֲמַת מוֹכִיחָיו, הֲלֹא יִהְיֶה ⁹⁴ עֲנִשּׁוֹ בַּפּוֹלִים.

הַרְבִּיעִי - ⁹⁵ בְּשִׁיקְרָא הָאָדָם מַצּוֹת הָאֵל, וְיִקְרָא

ביאורים

89. שְׁהַקְדִּימוּ עֲשִׂיָּה לְשִׁמְעָה. "וְהָיָה לָהֶם לומר נשמע ונעשה, כי קודם שיוכלו לעשות את המעשה צריכין לשמוע מה יעשו, אלא שקבלו עליהם תחלה לעשות כל אשר יצוה עליהם וישמעו ומיד קבלו שכר כאלו עשאו" (ר"י, אבות ג, ט). 90. בְּדַכְתִּיב. בענין תענית דניאל ותפילותיו למען בנין חרבות ירושלים [כשעיבב כורש מלך פרס את בנין בית המקדש וחרבות ירושלים, קיבל דניאל על עצמו להתענות מפת נקיה, יין, בשר וסיכת הגוף במשך עשרים ואחת שנים, כדי שתתבטל הגזירה (רש"י דניאל י, ב). בשנה השלישית לתעניתו נגלה אליו מלאך ועודדו והודיע לו כך]. 91. לְהַבִּין. ביראת ה'. 92. וּלְהַתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ. על בנין בית המקדש. 93. נִשְׁמָעוּ דְּבָרֶיךָ. תפילותיך. 94. עֲנִשּׁוֹ בַּפּוֹלִים. אחר שהזהירוהו החכמים והמוכיחים, ולא התעורר לקולם. 95. בְּשִׁיקְרָא הָאָדָם מַצּוֹת הָאֵל-ל. כשיהגה האדם בתורת הא-ל. (כת"י ושע"ת).

בְּנִבְיָאִים וּבְכַתוּבִים וּבְדִבְרֵי חֲכָמֵי הַתְּלָמוֹד, וְיִקְרָא ⁹⁶ הָאֲזָהָרוֹת ⁹⁷ וְהָעֲנִשִׁין ⁹⁸ וְהַמַּצּוֹת וְהַמוֹסְרִים הַנְּעִימִים, ⁹⁹ אֲזִי יִתְעוֹרֵר בְּלִבּוֹ וְיִחְשַׁב: אִיךָ אֶקְרָא עֲנֵן הַתּוֹרָה ¹⁰⁰ בְּמִשְׁלַל בְּעֵלְמָא, אִיךָ אֶתֵּן אֵל לִפִּי דְּבָרֵי הַתּוֹרָה לְשֹׁמֵר וְלַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר אֶקְרָא, כְּמוֹ שִׁכְתוּב אֲצִל יִאֲשִׁיחוּ: ¹⁰¹ וְיִהְיֶה בְּשִׁמְעָה הַמְּלִיךְ ¹⁰² אֶת דְּבָרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה ¹⁰³ וְיִקְרָע אֶת בְּגָדָיו" (מ"ב כב, יא), ¹⁰⁴ וּבַעֲנֵן עֲזָרָא נֶאֱמַר: ¹⁰⁵ "כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם בְּשִׁמְעָם אֶת דְּבָרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה" (נחמיה ח,

ביאורים

96. האזהרות. הלאוין. 97. והעונשין. הן שבידי שמים והן של בית דין. 98. והמצוות והמוסרים הנעימים. "ויבין בנועם המוסרים" (שע"ת). כלומר, יבין כמה מתוק הוא מוסר התורה, כי כל דברי השי"ת המה דרישת אמת וטובה, וכן כל דברי הנביאים תוכחת אמת, והאמת נעימה היא ('פתח השער'). או הכוונה, שיבין בטובת המוסרים שנאמרו מתוך לב אוהב לכל אחד ואחד מ ישראל ('הרוצה בתשובה'). 99. אֲזִי יִתְעוֹרֵר בְּלִבּוֹ. בשע"ת: "אחר לדברים ויכין לבו (יטכס עצת) להיטיב דרכיו ומעלליו, ויתרצה אל ה'". 100. כְּמִשְׁלַל בְּעֵלְמָא. כלומר שיתבונן היטב בשכלו האם אמנם יתכן שכל התורה כולה אינה אלא סיפורים ומשלים, או שזו המציאות האמיתית של הבריא (עלי אורח'). 101. וְיִהְיֶה בְּשִׁמְעָה. ואמרו חז"ל שמצאו את ספר התורה שהטמינו הכהנים מפני אחז [פן ישלח ידו גם בספר התורה המונח מצד הארון שנכתב ע"י משה מפי ה'], כשהיתה מגולגלת בפרשת התוכחה "ויולך ה' אותך ואת מלכך" וגו', 102. אֶת דְּבָרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה. שכתוב שם "ויולך ה' אותך ואת מלכך" וגו', והבין מכך שהם עתידים לגלות מהארץ. 103. וְיִקְרָע אֶת בְּגָדָיו. בעבור החרדה, כי גם הוא חשבה לאות וסימן. (מצודת דוד). 104. וּבַעֲנֵן עֲזָרָא נֶאֱמַר. כאשר עזרא הסופר קרא את התורה לפני השבים מן הגולה. 105. כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם. מפני שלא קיימו התורה

ארחות

שער התשובה

צדיקים

ט). וְאָדָם שְׁלֹא יֵשִׁית לְבוֹ לְרֵכְרִי הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא, ¹⁰⁶ רְבוּ עַל זֶה פְּשָׁעֵינוּ, ¹⁰⁷ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: "וְלֹא פָחַדוּ" ¹⁰⁸ וְלֹא קָרְעוּ אֶת בְּגָדֵיהֶם" (ירמיה לו, כד). וְאָמְרוּ חֲכָמִים (ירושלמי ברכות פ"א ה"ב): כָּל הַלּוֹמֵד וְאִינוֹ מְקַיֵּם, נוֹחַ לוֹ שֶׁנֶּחֱפָכָה ¹⁰⁹ שְׁלֵתוֹ עַל פָּנָיו וְלֹא יֵצֵא ¹¹⁰ לְאוּרֵי הָעוֹלָם. וְנֶאֱמָר: ¹¹² "אֲכַתֵּב לוֹ רַבִּי תוֹרָתִי, כְּמוֹ זֶר נֶחֱשָׁבוֹ" (הושע ח, יב);

ביאורים

כראוי (רש"י). 106. רבו. ירבו (כת"י). 107. כמו שנאמר. מסופר באותה פרשה שקרא ירמיהו אל תלמידו ברוך בן נריה נבואת פורענות על הצרות שתבואנה לעם עם חורבן בית המקדש הממשמש ובא, והוא כתב את הדברים במגילה. המגילה נקראה באוני העם והשרים בתקוה שהיא תשפיע עליהם לחזור בתשובה, על מנת למנוע את החורבן. ואכן, השפעת המגילה על שומעיה היתה גדולה והם פחדו מאד מפני נבואת הפורענות. הם ביקשו שהמגילה תיקרא גם לפני המלך יהויקים ועבדיו, אולם כאשר קראו אותה לפני המלך, קרע אותה והשליכה אל תוך האש שבערה באח (-כלי שמבערים בו האש) ולא חשש מפני הפורענות שעתידה לבוא. לעומת העם והשרים, הרי המלך ועבדיו לא פחדו כלל. 108. ולא קרעו את בגדיהם. מרוב צער וחרטה לעשות תשובה, ולא האמינו לכתוב במגילה כי רשעים היו. 109. שליתו. הקרום שהעובר מונח בתוכו. 110. לאויר העולם. והטעם, כי כל עובר בעודו במעי אמו לומד את כל התורה מפי המלאך, ובשעת לידתו שוכח את מה שלמד (ראה נדה ל:). לפיכך, בכדי לרכוש ידיעת התורה בלבד, לא היה צורך בלידתו כלל, ועדיף היה לו להישאר עובר היודע את כל התורה כולה. אולם באמת מסתבר ביאתו לעולם היא כדי לקיים למעשה את ידיעת התורה שרכש - דבר האפשרי רק על ידי חיבור הנשמה עם הגוף. לכן הלומד ואינו מקיים נוח היה לו אילו נשאר עובר בשלייתו ולא יצא לעולם כלל (קרבן אהרן, בהקדמה לספרא, מובא בעץ יוסף ויק"ר לה, ז. ובמשך חכמה דברים כח, סא). 111. ונאמר. בענין התוכחה ליהודה. 112. אכתוב

עיונים

ארחות

שער התשובה

צדיקים

¹¹³ וְנֶאֱמָר: "אִיכָּה תֹאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ" ¹¹⁴ וְתוֹרַת ה' אֲתֵנוּ, ¹¹⁵ אֲכַן הִנֵּה לְשֹׁקֵר עֲשֵׂה עֵט שֹׁקֵר סִפְרִים" (ירמיה ח, ח).

הַחֲמִישִׁי - ^(ט) כְּאֲשֶׁר יִגִּיעוּ עֲשֶׂרֶת יָמֵי-תְשׁוּבָה, אָז כָּל

ההסברים של הגר"ס לפרש ירידת הדורות הוא, שבימינו גבר טמטום הלב הנובע מהיות העבירה מטמטמת לבו של אדם. הגר"י לוינשטיין זצ"ל הביא באחת משיחותיו (אלול תשט"ו), את הסברו של הסבא מקלם זצ"ל לדברים אלה. בפסוק נאמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע" (דברים ל). רואים אנו שמצוה היא חיים, וכנגדה עבירה היא מות. ואם כן מי שהוא צדיק ומקיים מצוות הרי הוא חי, ולכן הוא מרגיש כראוי את ה"אלול", כי יש מי שירגיש. מה שאין כן החוטא; הוא מת, ואין כאן מי שירגיש את הפחד. וזה מה שאמרו חז"ל שמידת הקב"ה היא: "כלי מלא מחזיק, ריקן אינו

ביאורים

לו וגו'. ר"ל על ידי הנביאים שאני שולח עליהם בכל יום להזהירם על הדברים הגדולים והנכבדים שבתורתי כאלו אני כותב אותם להם לבל ישכחו מה, אבל בעיניהם יחשבו כאלו הם דברי זר אשר לא ידעוהו מעולם כי מהו שכחו (מצודת דוד). 113. ונאמר. בתוכחה לישראל הנמנעים מחזרה בתשובה. 114. ותורת ה' אתנו. שאנו יודעים את התורה. ומה תועיל אם לא תקיימו אותה. 115. אכן הנה לשקר וגו'. אכן באמת הנה לחנם עשה העושה את הקולמוס לכתוב ספר התורה ולחנם היו הסופרים שכתבו את התורה הואיל ואינכם מקיימים אותה (מצודת דוד).

ארחות

שער התשובה

צדיקים

עיונים

אָדָם יַעֲזֹרֶר לְבֹו וַיִּזְדַּעֵזַע¹¹⁶ נֶגֶד יוֹם
הַדִּין, כִּי יִחְשֹׁב¹¹⁷ כִּי כָל מַעֲשָׂיו
¹¹⁸ בַּסֶּפֶר נִכְתָּבִין, וּבָעֵת הַהִיא
הָאֱלֹהִים¹¹⁹ יִבְיֵא בְּמִשְׁפָּט¹²⁰ אֶת
כָּל מַעֲשֵׂה¹²¹ וְכָל נַעֲלָם¹²² אִם טוֹב

מחזיק". נמצא שמי
שהוא מלא ביראת
שמים, מרגיש את
האלול וירא לנפשו.
אבל מי שהוא ריק
מיראת שמים אין לו
הכלי שיכיל את הפחד.
עכ"ד ה"סבא" זצ"ל.

לעומת בני הדורות

הקודמים אנשי דורותינו הם בבחינת כלי ריק, על כן קשה לנו יותר להשיג
את ההשגות הגבוהות שהיו לבני הדורות הקודמים. אך כידוע אין הקב"ה
בא בטרוניא עם בריותיו, ועל כן עלינו לעובדו בכלים שבידינו. ואף על פי
שקשה לנו יותר להשיג את ההרגשה הנכונה ביחס לאלול והימים הנוראים,
היא הנותנת שה' יתן לנו את שכרנו ויסייע לנו לפי עבודתנו. "לפום צערא
אגרא", והבא ליטהר מסייעין בידו.

ביאורים

116. נגד יום הדין. מפני יום הדין. 117. כי כל מעשיו. שעשה במשך כל
השנה. 118. בספר נכתבין. במסכת אבות (ב, א): "וכל מעשיך בספר
נכתבין". ובמסכת ר"ה (ט"ז): "שלשה ספרים נפתחין בראש השנה, אחד
של רשעים גמורים, ואחד של צדיקים גמורים, ואחד של בינוניים...". רש"י
(שם) מבאר שהספרים המוזכרים כאן הם אלו שרשומים בהם זכרון מעשי
בני אדם. 119. יביא במשפט. לשפוט עליהם. 120. את כל מעשה. אשר אדם
עושה. 121. וכל נעלם. אפילו על השגגות, שאיסורן נעלם ונסתר מהעושה
אותן, מביא האלהים במשפט (רש"י חגיגה ה.). או הכוונה, לא לפי הנראה
לבני האדם, רק כפי כוונת הלב הנעלם מן הבריות (מצודת דוד, סוף קהלת).
ובמסכת חגיגה (ה.) אומרת הגמרא ש"כל נעלם" (שמשמעו אפילו על דבר
נעלם כלשהו ישפוט) בא לרבות אפילו ההורג כינה בפני חבירו ונמאס
בה חבירו, וכן הרק בפני חבירו ונמאס חבירו בכך, גם על זה דנים בבב"ד
של מעלה. 122. אם טוב. אף על מעשה טוב ויִשְׁפֹּט האדם, באופן שנכשל
במצוה, כגון: הנותן צדקה לעני בפרהסיא (בגלוי לעיני כל), שמביישו

ארחות

שער התשובה

צדיקים

וְאִם רָע, כִּי¹²³ הָאָדָם נִדּוֹן בְּרֹאשׁ-הַשָּׁנָה וְגִזְר־דִּין נִחְתָּם
בְּיוֹם-הַכְּפוּרִים (ר"ה טז, א). הֲלֹא בַּשָּׁעָה שֶׁמִּבְּיָאִים הָאָדָם
לְמִשְׁפָּט¹²⁴ לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּשֶׁר-וָדָם, הֲלֹא יַחֲרֵד חֲרִדָּה
גְּדוֹלָה, וַיִּשִּׁית עֲצוֹת בְּנַפְשׁוֹ,¹²⁵ וְלֹא יַעֲלֶה עַל לְבֹו
לַעֲשׂוֹת שׁוֹם דְּבָר אַחֵר וְזִלְתִּי לְמִצָּא זְכוֹת אֵיךְ יִנָּצַל¹²⁷ מִן
הַמִּשְׁפָּט, לָכֵן¹²⁸ מָה נִזְאָלוּ וּמָה נִשְׁתַּטּוּ אֵלּוּ שְׂאִינֵן
יּוֹדְעִים אֵיךְ יִהְיֶה מִשְׁפָּטָם, וְעוֹסְקִים¹²⁹ בְּדַבָּרִים בְּטִלִּים
וְזִלְתִּי הַתְּשׁוּבָה¹³⁰ לְמִצָּא חֵן לִפְנֵי הַדִּין הַגָּדוֹל. לָכֵן רְאוּי

ביאורים

ברבים. או הנותן צדקה לאשה בסתר, שבכך מביא אותה לידי חשד, אע"פ
שלא נתכוון לכך, או השולח לאשתו בשר שאינו מנוקר מן החלב והגידים
האסורים שבו בערבי שבתות, שאמנם כוונתו למצוה לצורך סעודת שבת,
אך אינה כתיקונה, שמתוך שממהרת להכין צרכי שבת, איננה נותנת לב
להבחין אם הבשר מנוקר כראוי. (חגיגה ה.). 123. האדם נדון בר"ה וגזר
דין נחתם כיוה"כ"פ. היינו שבר"ה רואים את דינו אם זכאי הוא או חייב, אבל
אין גוזרין עליו להענישו עד יום הכיפורים (ריטב"א, יומא טז.). פירוש אחר:
בר"ה נידונים וגם נפסק עונשם אלא שאפשר עוד לשנות עד יום הכיפורים
(שפ"א). 124. לפני מלך בשר ודם. רבנו נתן ציור מוחשי ממשפטו של בשר
ודם, ומתוך כך רואים כמה רחוקים אנו מהאמונה החושית שימים אלו ימי
דין ומשפט ('פתח השער'). 125. וישית עצות בנפשו. כיצד להנצל מהדין.
126. ולא יעלה וכו'. בשע"ת (ב, די) הוסיף: "ובכל דרכי חריצות יחיש מפלט
לו, ולא תעלה על רוחו לפנות על ימין או על שמאל ולהתעסק ביתר חפציו,
ולא ישיגח לפתח ולשדד אדמתו, ולא יפנה דרך כרמים, ולא יתורפה (אינו
מרגיש אז שום רפיון) ביום צרה מהכין לב להנצל כצבי מיד". 127. מן
המשפט. מן העונש. 128. מה נזאלו. כמה הם אוילים. 129. בדברים בטלים
וזלתי התשובה. בדברים אחרים חוץ מענין התשובה. 130. למצוא חן לפני

לְכָל יִרְא־שָׁמַיִם¹³¹ לְמַעַט עֲסָקְיוֹ
בְּאֲשִׁמּוּרֹת¹³² וְלִהְתַּעֲסֵק בְּדַרְכֵי

י. ולהתעסק בדרכי
התשובה.
הרמב"ם (הל' תשובה
פ"ג ה"ג): "וכשם

ששוקלין זכויות אדם ועוונותיו בשעת מיתתו, כך בכל שנה ושנה שוקלין
עוונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכויותיו ביום טוב של ראש השנה.
מי שנמצא צדיק נחתם לחיים, ומי שנמצא רשע נחתם למיתה, והבינוני
תולין אותו עד יום הכיפורים, אם עשה תשובה נחתם לחיים, ואם לאו נחתם
למיתה".

ובלחם משנה שם הקשה: "ואם תאמר כי לא עשה תשובה אמאי נחתם
למיתה, הא מחצה על מחצה, ורב חסד מטה כלפי חסד (ר"ה יז א), כבר
תירצו בזה וכו' דבאלו עשרת ימים של תשובה הוא חייב לעשות תשובה,
ואם לא עשה הרי עוון אחד נוסף על העוונות". ודברי הלח"מ צ"ע, דאי
נימא דנחתם למיתה משום דביטל מצות עשה דתשובה, א"כ יעשה כנגד זה
מצוה אחת, והרי הוא שוב בינוני ומחצה על מחצה, והדרא קושיא לדוכתה
אמאי נחתם למיתה.

ובאמת דברי הרמב"ם עצמם קשים, מדוע דוקא אם עשה תשובה הוא
נחתם לחיים, הרי כל מצוה אחרת שיעשה יכולה להכריע את הכף לזכות
ויהא נחתם לחיים?

ותירץ ה'כוכבי אור' (סי' ה) ע"פ דברי חז"ל שדרשו על הפסוק (ישעיה נה,
ו): "דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב", אלו עשרה ימים שבין ראש
השנה ליום הכפורים" (ר"ה יח, א), שבימים הללו הקב"ה מתקרב וממציא

ביאורים

הדיין הגדול. שעי' התשובה יוכלו למצוא חן בעיני הבורא יתברך.
131. למעט עסקיו באשמורות. צריך לומר: "למעט בעסקיו, ולהיות רעיוני
נחתים, ולקבוע ביום ובלילה עתים להתבודד בחדריו ולחפש דרכיו ולחקור,
ולקדם אשמורות" (כת"י ושע"ת). 132. באשמורות, אשמורות הבוקר היא
עת רצון (כמובא בברכות ג: ובטוש"ע א"ח סי' א' וסי' קפ"א). וז"ל המ"ב
(תקפ"א): ונוהגים לקום באשמורות לומר סליחות ותחנונים וכו', דסוף
הלילה הקב"ה שט בעוה"ז והוא עת רצון.

הַתְּשׁוּבָה, לֹא שִׁיעֵשָׂה¹³³ כְּעֵינֵי

הָעוֹלָם, שִׁמְתַּעֲנִין וּמִקְדָּמִין

לְהַתְּפַלֵּל, אֲבָל אֵינָן עוֹרְכִין

מִמַּעֲרֻכּוֹת נֶגֶד הָעוֹנוֹת¹³⁴ לְסַלֵּק

מִחֵן כָּל דָּבָר מִכַּעַר, כִּי כָּל אִישׁ

שִׁמְתַּפְּלֵל וּמִתְעַנֶּה וּמִתְנַהֵּה

וְאוֹחֵז דְּרָכָיו הָרָאשׁוֹנִים - אֵין זֶה

דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה, אֲלֵא יִתְעוֹרֵר הָאָדָם

לְשׁוֹב¹³⁷ בְּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה בְּעֶשְׂרֵת

יָמֵי-תְשׁוּבָה, שֶׁהֵם עֵת רְצוֹן

עצמו אל האדם על
מנת שישוב בתשובה,
ואם אינו עושה תשובה
בשעת התקרבות
זו - עוונו גדול מאד,
ואפילו כמה מצוות
אינם יכולים להיות
שקולים כנגדו, ולכן
עוון זה מכריעו לכף
חובה, אלא א"כ עשה
תשובה, ואז הכריע את
עצמו לכף זכות ונחתם
לחיים.

ולמד כן מעובדא דרב
(יומא פז, א), שטבח
אחד פגע בכבודו,
ובערב יום הכפורים

הלך רב אליו להתפייס עמו, ורב הונא כששמע שרב הולך אליו אמר הרי הוא
הולך להרגו [שהבין שהטבח יעמוד על דעתו ולא ירצה להתפייס ויענש על
כך בעונש שמים], וכן היה, שרב בא אליו וסירב הטבח להתפייס עמו, ונתזה
עצם מן הבהמה שעסק בה ונתקעה בגרגרתו ומת. הרי שדוקא ההתקרבות
של רב להמציא את עצמו לטבח היא שגרמה לו את העונש המר, מכיון
שהקשה ערפו ועמד במרדו וסירב להתפייס על אף ההתקרבות, גדל עוונו
מנשוא ופגעה בו מדת הדין. עכ"ד.

ביאורים

133. כעניני העולם. כהמון העם. 134. מערכות נגד העוונות. מחשבות
בלבם כיצד להלחם ביצרם המחטיאים בעוונות. 135. לסלק מהם כל דבר
מכוער. להסיר מעליהם דרכיהם הרעים. 136. ואוחז דרכיו הראשונים.
ממשיך במעשיו הרעים. 137. בתשובה שלמה. הכוללת גם עזיבת
החטא.

והתפלה נשמעת בהם, כמו שנאמר: ¹³⁸ "בעת רצון עניתך, וביום ישועה עזרתך" (ישעיה ¹³⁹ וכו'). ואמרו רבותינו: ¹⁴⁰ "דרשו מט, ח). ואמרו רבותינו: ¹⁴¹ "ה' בהמצאו" (שם נה, ו) - אלו עשרה ימים ¹⁴¹ שבין ראש-השנה ליום-הכפורים (ר"ה יח, א). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא פה, ב) כי יום-כפור מכפר ¹⁴² עם התשובה, על-כן הזהירנו הכתוב שנשוב ונמחר ¹⁴³ לפני השם ברוך הוא בתשובותינו, ¹⁴⁴ ויכפר עלינו ביום הזה ¹⁴⁵ (א) לטהר אותנו.

ביאורים

138. בעת רצון עניתך. מוכח שבעת רצון התפלה נשמעת בו.
139. וביום ישועה עזרתך. וביום שתהא צריך לישועה אעזור לך.
140. דרשו ה' בהמצאו. משמע שיש זמנים בהם ה' מצוי וקרוב יותר לאדם.
141. שבין ראש השנה ליום הכפורים. אע"פ ש"הויה" ככלולים במנין עשרת הימים, מכל מקום כן הדרך להשתמש במלת "בין" בהקשרים כאלו (ראה 'חכמת שלמה' או"ח שמה, א). 142. עם התשובה. בתנאי שעושה תשובה.
143. לפני השם. יום הכיפורים הוא יום שבו האדם נמצא לפני ה' כי ע"י חמשת העינויים מתנתק מכל מה שקושר אותו לעולם העכור והשפל ('הרוצה בתשובה'). 144. ויכפר עלינו. בכת": "שנאמר: "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו", והוא יכפר עלינו..." 145. לטהר אותנו. מחטאותינו.

ה'ששי - לעולם יראה אדם עצמו כאלו הוא נזטה למות, ולא יאמר "בשאזקין אשוב", ¹⁴⁶ שמא ימות קדם שיזקין, על-כן בכל עת יכון לקראת אלהיו, כי אין אדם יודע עתו, על-כן יעזר את נפשו להיות ¹⁴⁷ טהור ¹⁴⁸ להשיב רוחו בטהרה אל האלהים אשר

מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל".
וביאר המהר"ל (בדרוש לשבת תשובה, פד, ב): מהדמיון לטבילת הטמא בתוך המקוה ניתן לעמוד על טיבה של כפרת יום הכיפורים - מה מקוה מטהר את הטמא כאשר מתדבק בו לגמרי על ידי טבילת כל גופו תוך מימיה מבלי שום חציצה כלל,

כך יום הכיפורים, מפני ענוי הנפש והסתלקות הגופניות, יש לישראל בו דביקות בהקב"ה, ומאחר שהוא יתברך לא שייך אצלו חטא, דבר זה מסלק את החטא מן הדבקים בו. ע"כ.

אושר הוא לישראל שאביהם שבשמים מטהרם, שאלו מסר סליחת העוון ביד מלאך - היו ישראל מתקשים להתכפר, וכמו שראינו בשמות (כג, כ) "הנה אנכי [ה'] שולח מלאך לפניך... אל תמר (תמרוד) בו כי לא ישא לפשעכם", ופירש רש"י (שם) הטעם, כי המלאך אינו מלומד בסליחת העוונות, מכיון שהוא מן הכת שאינם חוטאים. ועוד, שהמלאך הוא שליח ואינו עושה אלא שליחותו, אבל עכשיו שסליחת העוון והטהרה ביד הקב"ה שהוא רחמן ואדון העולם, הוא מיקל עלינו (תוספת יום הכיפורים' יומא שם).

ביאורים

146. שמא ימות קדם שיזקין. כי יום המות הוא מהדברים המכוסים מבני האדם, וכמו שאמר הקב"ה לדוד המלך - כאשר ביקש ממנו שיודיעו כמה שנים יחיה: "גזרה היא מלפני שאין מודיעין מדת ימיו של אדם" (שבת ל).
147. טהור. ללא חטאים. 148. להשיב רוחו בטהרה. כנאמר (קהלת יב, ז):

נִתְּנָהּ בּוֹ, ¹⁴⁹וַיַּחֲפֹשׂ מַעֲשָׂיו בְּכָל רִגְעוֹ, כְּמֵאֲמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (שבת קנ"ג, א): שׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתְתְּךָ. אָמְרוּ לוֹ תַלְמִידָיו: רַבֵּנּוּ, וְכִי אָדָם יוֹדֵעַ ¹⁵⁰מָתִי יָמוּת? ¹⁵¹אָמַר לָהֶם: יָשׁוּב הַיּוֹם ¹⁵²שָׁמָּה יָמוּת לְמַחֵר, וְנִמְצָא ¹⁵³כָּל יָמָיו בְּתַשׁוּבָה, וַיְהִי ¹⁵⁴מִתְקַשֵּׁט בְּכָל שָׁעָה כְּאִלּוּ עֲתָה יָבוֹא לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל (עיין קהלת-רבה ט ו). לָכֵן יֵדָאג אָדָם לַעֲוֹלָם, אֲפִלּוּ כְּשֶׁהוּא שָׁלוֹ וְשָׁקֵט, וַיִּרְעַד מִיּוֹם הַמּוֹת, שֶׁאֵין צָרִיךְ לִפְנֵי דִין וְחֶשְׁבוֹן, וַיִּתְּנָה בְּכָל עֵת בְּלֵב נִשְׁבֵּר וְנִדְכָּא כְּאִלּוּ עֲתָה יָמוּת, וַיִּהְיֶה מוֹרָא שָׁמַיִם עָלָיו. וַיֵּשׁ לָאָדָם ¹⁵⁵לְחַדֵּשׁ מִצְוָה בְּכָל יוֹם, אִילּוּ הִגִּיעָה עֵת מוֹתוֹ,

ביאורים

"והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה", ואמרינן (שבת קנ"ג): "תנה לו כמו שנתנה לך בטהרה אף אתה בטהרה". כלומר, החזר לו את נשמתך ללא חטא כשם שנתנה לך בשעת יצירתך ללא חטא. ¹⁴⁹ ויחפש מעשיו. יבדוק את מעשיו לראות אם הם מתוקנים או לא. ¹⁵⁰ מתי ימות. כדי שידע מהו היום שלפני יום מיתתו, שאתה אומר לו שיעשה תשובה ביום ההוא! ¹⁵¹ אמר להם ישוב היום. בכת"י הגירסא: אמר להם: וכל שכן! ישוב היום. כלומר וכל שכן שדברי שייכים ביתר שאת מחמת טענתם! שעתה כיון שאין אדם יודע את עתו באיזה יום ימות, ישוב בתשובה בכל יום. ¹⁵² שמה ימות למחר. וכך יעשה כל יום מחמת אותו ספק. ¹⁵³ כל ימיו בתשובה. שזהו בודאי השלימות העליונה ביותר. ועוד שאיכות תשובתו ועצמתה בכל יום תהיה כאותה תשובה שאדם עושה לפני מותו. ¹⁵⁴ מתקשט. במצוות ובמעשים טובים, ונפשו תהיה נקיה מעוון וחטא. ¹⁵⁵ לחדש מצוה. מצוות (כת"י ושע"ת). כלומר, אם יש מצוות שעדיין לא קיימן ישתדל לעשותן כדי שיתקן נפשו בתר"ג מצוות.

וְאִם יַעֲשֶׂה כִּךְ אִזּוֹ אֵינוֹ חֹסֵר מִכָּל הַמִּצְוֹת אֲפִלּוּ אַחַת, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכֻרֹנָם לְבִרְכָּה (עיין קהלת-רבה ג כד): כָּל הָעוֹשֶׂה מִצְוָה אַחַת סָמוּךְ לְמִיתָתוֹ, ¹⁵⁶דּוֹמָה לְמִי שֶׁקָּיָם כָּל הַתּוֹרָה ¹⁵⁷בְּלֵה. לָכֵן יִקְיִן הָאָדָם מִשְׁנֵת תְּרַדְמָתוֹ וַיִּתְּעוֹרֵר ¹⁵⁸לְהִבִּין אַחֲרֵיתוֹ, לְקַשֵּׁט עֲצָמוֹ בְּתַכְשִׁיטֵי הַמִּצְוֹת ¹⁵⁹לְהִיּוֹת לִפְנֵי הָאֱלֹהִים בְּכָל רִגְעוֹ.

אַרְבַּע מִיָּנִי תְּשׁוּבוֹת הֵן: ¹⁶⁰תְּשׁוּבַת הַבָּהָה, ¹⁶¹תְּשׁוּבַת

ביאורים

¹⁵⁶ דומה למי שקיים כל התורה כולה. בכת"י: "דומה שקיים כל התורה ולא היה חסר אלא אותה מצוה". כלומר, מכיון שמת מתוך מצוה, דומה הוא כמי שלא היתה מדת צדקתו חסירה כי אם אותה מצוה (כמי שקיים את כל התורה חוץ ממצוה זו), והשלימה במיתתו (ועתה במיתתו השלים גם את מצוה זו שחסרה לו), וזוכה לחיי העולם הבא. (עפ"י מד"ר קהלת ג, יח). לכן ישתדל אדם תמיד לקיים מצוות כדי שיהא מובטח בקיום מצוה סמוך למיתתו. ¹⁵⁷ כולה. בכת"י נוסף: "וכל העושה עברה אחת סמוך למיתתו [ולא הספיק לעשות תשובה, ומת מתוך אותו עוון], דומה כאילו ביטל כל התורה כולה (כי מת מתוך עבירה)". ובמד"ר קהלת (שם) הוסיף: דומה הוא כמי שלא היתה מדת רשעתו חסירה אלא אותה עבירה, והשלימה במיתתו, ואבד מן העולם. ¹⁵⁸ להבין. להכין (כת"י). ¹⁵⁹ להיות לפני. להיות ירא לפני (כת"י). ¹⁶⁰ תשובת הבאה. בפעם הבאה שמזדמן לאדם חטא זה, הוא נלחם ביצר, מתגבר עליו ומנצחו. ¹⁶¹ תשובת הגיר. האדם מציב לעצמו סייגים וגדרות כדי שלא יכשל במה שכבר נכשל, [כגון היודע כי שוכח הוא להשיב דברים שלקח - מקבל עליו שלא לשאול דברים מאנשים אחרים].

הגדר, ¹⁶²תשובת המשקל ¹⁶³ותשובת התשובה. תשובת הכאה כיצד? אם חטא ¹⁶⁴פאשה ¹⁶⁵או בגנבה, וכאה האשה ¹⁶⁶או אותו עוון לידו, ¹⁶⁷והיה יכול לחטא ¹⁶⁸לכראשונה, והוא עדין בחזק תאוותו ובהשק יצרו, ולבו בוער אחריה והיא מתרצית לו, ¹⁶⁹ועוצר רוחו ומנתק תאוותו ¹⁷⁰מיראת-שמים לבר, ¹⁷¹זוהי תשובה שלמה.

ביאורים

162. תשובת המשקל. כפי ההנאה שנהנה האדם מן העברה, כך הוא מצער את עצמו [כגון הנכשל באכילת מאכל אסור - יצום]. 163. ותשובת הכתוב. האדם מצער את עצמו בעונש הדומה לעונש שבית דין היה נותן לחוטא בחטא זה כאשר היו עדים והתראה. 164. באשה. בביאת איסור. 165. או בגנבה. או בשום עוון (הוספת הכת"י). 166. או אותו עוון לידו. כלומר, שענין החטא בא לפניו שוב כמו באותה הפעם שנכשל. 167. והיה יכול לחטוא כבראשונה. כלומר, שאין מה שימנעהו או יעכבהו מלחטוא שוב. 168. כבראשונה. והוא עומד באהבתו בה ובכוח גופו ובמדינה שעבר בה (רמב"ם, תשובה, ב, א). מכיון שהמצב הנוכחי דומה מכל וכל למצב שנכשל בו כבר, יצרו מתגבר עליו ואומר לו: "ראה פלונית, ואותו מקום ואותו פרק הוא, קום עשה מה שעשית כבר" (רש"י יומא פו:). 169. ועוצר רוחו ומנתק תאוותו. שולט בעצמו ושובר תאוותו ואינו חוטא. 170. מיראת שמים לבר. לא מיראה אדם ולא מכשלון כח (רמב"ם, שם). כלומר, לא מיראת אדם ולא מתוך חולשה, עצלות או כל מניעה אחרת ורק מתוך יראת שמים שבו אינו שב לחטוא. 171. זוהי תשובה שלמה. מכיון שעמד במבחן הנסיון באותם התנאים שחטא בראשונה - אות הוא כי חזר בתשובה שלמה ('עלי אורח').

תשובת הגדר כיצד? ¹⁷²לא יראה שחוק נשים ובתולדות, ולא יסתפל באשה בפניה או בין ידיה, ואפלו באשתו בעוד שלא טבלה; ¹⁷³וכן יעשה גדר לכל המצוות. וכתב הראב"ד ז"ל: וראינו לרבנותינו, שהיו חסידים גמורים, והיו גודרים עצמם בכמה גדרים. והיה מהם מי שפרש מאשתו אחרי שקנים מצות פריה ורביה, וכל אחד ואחד היה גדר עצמו לפי מה שהיה מכיר ¹⁷⁴את עצמו, ¹⁷⁵אדם שיש לו תאוה לעברה אחת ואין לו תאוה לעברה אחרת, כגון לאחד יש תאוה לזנות ולא לגנב, ולשני יש תאוה לגנב ולא לזנות. לכן כל אחד

ביאורים

172. לא יראה וכו'. כלומר, לא יסתכל על נשים בכלל, ובפרט כשהן משחקות, שאז הן במצב של קלות דעת והן מאבדות את צניעותן ועלול הוא להכשל בחטא (שם). 173. וכן יעשה גדר לכל המצוות. פירוש, לכל האיסורים שבתורה, כדי שלא יאדם בהם, ירחיק את עצמו מכל קירבה אל האיסור, על-ידי שיאסור את עצמו אף מדברים המותרים שמתוך כך לא יגיע לאיסור. [כגון: "לך לך אמרי נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב" (שבת יג.). פירוש: כמו הפתגם שאומרים אנו לנזיר (שאסור הוא באכילת ענבים): לך לך ועקום סביב סביב (הכרם), אל תקרב לכרם. כלומר, אל תכנס לכרם שלא תיכשל באכילת ענבים]. משמעות האזהרה היא, שאף על פי שהכניסה אל תוך הכרם מותרת לו לנזיר, ראוי לו להמנע מכך, שמא יתפתה לאכול ממנו (שבת יג. יבמות מו.). 174. את עצמו. את טבעו (כת"י). כלומר, במה שהוא חלש ונוטה יותר להכשל. 175. אדם שיש לו. כי יש אדם שיש לו (כת"י).

ארחות שער התשובה צדיקים עיונים ארחות שער התשובה צדיקים עיונים

יַעֲשֶׂה גְדָרִים לְפִי מַה שֶּׁרֹּאֶה
שִׁיּוּרוֹ מִתְנַבֵּר עָלָיו: אִם יַעֲתֹ
נִמְשָׁךְ לִנְגָה - יִתְרַחֵק ¹⁷⁶ מִלְקַבֵּל
פְּקָדוֹנֹת ¹⁷⁷ וְלֹהֶשְׁתֵּדֵל בְּשָׁל
אַחֲרֵים, וְכֵן כַּעֲנִין הַזֵּנוּת - יִגְדֹר
עַצְמוֹ גַּם בְּמִתֵּר לוֹ, וְכֵן יַעֲשֶׂה
גְדָרִים לְכָל דָּבָר, וְכֵן אֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ
זְכוּרֵנוֹם לְבִרְכָה עַל אֲבִרָהּם אֲבִינוּ,
עָלָיו הַשְּׁלוֹם, ¹⁷⁸ (א"ב) שֶׁהֵיכָר הַשְּׁלִים

יב. שהיצר השלים עמו. שהכניע את יצרו הרע עד שנהפך גם הוא ליצר טוב. ובירושלמי (ברכות ט, ה) למדו זאת מהכתוב (נחמיה ט, ח): "ומצאת את לבבו (של אברהם) נאמן לפניך", [לבבו] משמעותו שני יצריו, יצר הטוב ויצר הרע, שאת שניהם "מצא" הקב"ה אצל אברהם נאמנים לו (להקב"ה) ועושים רצונו]. ואף שלכאורה כל אדם מצווה לנהוג כך, כפי שמובא במשנה (ברכות פרק ט'): "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך" - בשני יצריך; ביצר הטוב וביצר הרע, ואחת מהדרכים לעבוד את ה' ביצר הרע היא לכוונו לעבודת ה' התשובה היא, שאברהם אבינו - בשונה מכל אדם - כל כך הרגיל את יצרו הרע לעשיית

ביאורים

176. מלקבל פקדונות. שמה מתוך חמדת הממון הבערת בקרבו לא יעמוד בנסיון ויכפור בפקדון. 177. ולהשתדל בשל אחרים. כלומר, יזהר מלעשות מסחר בכסף שמקבל מאחרים, או לנהל עסקים של אדם אחר כשהוא מופקד על ממנו ('עלי אורח'). 178. שהיצר השלים עמו. כלומר, הוא הכניע את יצרו הרע עד שנהפך גם הוא ליצר טוב. וביאורו ה'פה מראה' (ברכות ט, ה) וה'קרבן העדה' (סוטה ה, ה): יצר הרע הוא מכלול תאוותיו של אדם. אברהם אבינו היה בו כח לכוון גם את תאוותיו לעבודת ה'. דרך משל: את התאוה למאכל היה מכוון לדבר מצוה, כגון לסעודת מצוה, או שעל ידי אכילתו ויתאפשר לו לברך ברכות הנהנין. ואת יצר הקנאה והכבוד, היה מכוון לקנא ליראת ה' ולהתכבד בדבר מצוה.

עֲמוֹ (ב"ר נד, א), וְעַל זֶה נֶאֱמַר:
179 "בְּרִצּוֹת ה' דְּרָכֵי אִישׁ גַּם
180 אֵיבָיו. יִשְׁלֹם אֹתוֹ" (משלי טז,
ז); 182 דוּד הַמֶּלֶךְ ¹⁸³ עֲשֶׂה מִלְחָמָה
עִם יָצְרוֹ, וְרֹאֶה שֶׁלֹּא הָיָה יָצְרוֹ
184 רָךְ וְטַבְעוֹ נוֹחַ, וְלֹא הָיָה יָכוֹל לוֹ,

טוב באופן הנזכר, עד שהיצר הרע כבר לא דחקו לחטוא, ולא היה צריך להאבק עמו. אברהם אבינו הגיע בכך לדרגת ימות המשיח שאז יבטל יצר הרע מן האדם (חרדים).

החיד"א (אהבת דוד, דרוש ו) מיישב באופן זה: ישנם שלשה סוגי בני אדם בדרך מלחמתם עם יצרם: יש כאלו שיצרים מסיתם לעבירה כל שעה, ובטורח גדול מקיימים מצוות, כי אפילו בשעת קיום מצוה יצרם מתגרה בהם להסיתם; יש כאלו שבשעה שעוסקים בתורה ובמצוות יצרם נכנע כאילו אינו קיים. ויש מי שזוכה שיצרו הרע נכנע לפניו לגמרי, עד שגם הוא מושכו לתורה ומצוות כמו היצר הטוב. ובכל אחד משלשת הסוגים הללו יש כמה וכמה מדרגות. במשנה מובא באופן כללי שעל האדם לעבוד את ה' גם ביצר הרע, כל אדם לפי מדרגתו הוא. ובירושלמי מביאה הגמרא שאברהם זכה להגיע ל"ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך" - בשני יצריך, בדרגה השלישית הגבוהה ביותר.

ביאורים

179. ברצות ה' דרכי איש. כשרצויים לפני ה' אורחות חיי האדם, בהיותם ישרים. 180. איביו. מפרש על היצר הרע שהוא האויב הנצחי לאדם ואורב תמיד להכשילו ולהפילו בפח. 181. ישלם אותו. יתהפכו לאוהביו וישלימו אתו. 182. דוד המלך. בניגוד לאברהם, שהשאיר ברשותו את יצרו הרע והפכו לטוב. 183. עשה מלחמה עם יצרו. ולא רצה להשאיר בלבו את יצרו הרע (היינו את תאוותיו) ולכוונו לטוב, כלומר, להשתמש בו לצורך עבודת ה' כפי שעשה אברהם, מחשש שמה יצילי היצר הרע להסיתו לדבר איסור. ולפיכך דוד בחר להרגו ליצר הרע שבקרבו, היינו לבטל ממנו את תאוותיו הגופניות על ידי תעניות וסיגופים. ('קרבן העדה' סוטה שם). 184. רך וטבעו נוח. בכדי שיוכל להכניעו ולהפכו ליצר טוב.

ארחות

שער התשובה

צדיקים

ועמד וחרגו, שנאמר: "ולכי חלל בקרבי" (תהלים קט, כב). פרוש: אברהם היה יצרו רך, וטבעו נוח וערב, ולא היה צריך לעשות עמו מלחמה, כדאמרין: בתחלה לא היה אברהם מלך אלא על¹⁸⁶ מאתים ארבעים ושלשה איברים,¹⁸⁷ ולבסוף המליכו¹⁸⁸ על מאתים ארבעים ושמונה איברים, והוסיף לו ממשל¹⁹⁰ על שתי עינים ושתי אזנים¹⁹¹ וראש הגויה (גרים לב, ב); אבל דוד היה לעולם יצרו קשה וחזק, והיה צריך לעשות עמו מלחמה בכל יום, וכאשר ראה שאינו יכול לעמוד בו, עמד עליו

ביאורים

185. ולכי חלל בקרבי. היינו, יצרי הרע מת בקרבי. 186. מאתים וארבעים ושלשה. שהם בגימטריא "אברם". 187. איברים. כל האיברים שהם בדרך כלל ברשותו של אדם נמסרו בידו של אברהם ליזוהר מעבור בהם עבירה, אבל עיניו ואזניו של אדם אינם ברשותו, שהרי על כרחו יראה וישמע (ר"ן, נדרים לב). 188. ולבסוף. כשנימול הוסיף הקב"ה לשמו את האות ה"א ונקרא שמו אברהם. 189. על מאתים ארבעים ושמונה איברים. שהם בגימטריא "אברהם", כלומר, כשנימול השליטו הקב"ה גם על חמשה אברים אלו שבדרך כלל אין אדם מושל עליהם, ומעתה משל על כל איבריו. 190. על שתי עינים ושתי אזנים. שלא יסתכל ולא ישמע כי אם דבר מצוה (ר"ן). המהרש"א מציין שחושיו הראות והשמע הם החושים המשמשים לקליטת דברים ורוחניים, מה שאין כן שאר האיברים המשמשים לדברים הגופניים. והרי המילה מועילה להשלים את האדם במעלות השכליות ובמדות (כ"כ במורה נבוכים ט, ג), לכן מתאים הדבר שעל ידי המילה ניתנה לאברהם שליטה על שני החושים הרוחניים הללו להשתמש בהם כראוי למעלות האדם, ובכך יהיה תמים בכל רמ"ח אבריו. 191. וראש הגויה. אבר

עיונים

ארחות

שער התשובה

צדיקים

והרגו. יש אומרים, שהרגו¹⁹² בתענית; ויש אומרים, שפרש¹⁹³ מן האשה לגמרי,¹⁹⁴ כי ירא שמא מן החתר יסיתו לאסור. ובין בדברי זה ובין בדברי זה, אחר שראה שיצרו מתגבר עליו, שם פניו להכניעו ולהלחם עמו עד שהכניעו¹⁹⁵ והכריעו.

יג. למעט התענוגים וההנאות כמאכל ובמשתה. את הכתוב "קדושים תהיו" (ויקרא יט, ב) מבאר הרמב"ן, שזו היא מצוה והוראה כללית למעט בתאוות העולם, אפילו באכילה ושתייה המותרים, לבל יהיה נבל ברשות התורה.

מקניני התורה - "מיעוט תענוג" (אבות ו, ה). ש"אין דברי תורה מתקיימין... באלו שלומדים מתוך עידון

הגדר

המועיל להכנעת היצר¹⁹⁶ הוא רעבון הנפש,¹⁹⁷ (י) למעט¹⁹⁸ התענוגים וההנאות כמאכל ובמשתה,¹⁹⁹ רק

ביאורים

המילה. 192. בתענית. על ידי צום ותעניות. 193. שפרש מן האשה לגמרי. והוא תשובת הגדר ('עלי אורח'). 194. כי ירא שמא מן החיתר יסיתו לאסור. בכת"י: "כי ראה, שמתוך החיתר הסיתו אל האיסור". (כמבואר במסכת סנהדרין (קז). שנתעלמה ממנו הלכה משביעו רעב מרעיבו שבע. עיי"ש). 195. והכריעו. והכריעו (כת"י). 196. המועיל. המעולה (כת"י). 197. רעבון הנפש. להרעיב את נפש המתאוה, דהיינו שבירת התאוות. 198. התענוגים וההנאות. אף המותרות מצד הדין. 199. רק שיהנה מן הריח הטוב. כלומר, אין ביכולת האדם לנתק עצמו לגמרי מן התענוגים לאחר שהורגל בהם, לכן צריך לתת ליצר משהו מן התענוג כדי שיוכל לעמוד בפרישותו. על כן אומר רבינו שימעט באכילה ובשתייה אבל יריח ריח טוב

ארחות

שער התשובה

צדיקים

עיונים

יְשִׁיעֲנָה מִן הָרִיחַ הַטּוֹב, וּמִן רְחִיצַת חֲמִין לְמִי שֶׁחֲמִין עָרְבִין עָלָיו, וְהַמֶּאֱכָל הַמּוֹעֵט יִהְיֶה מִתְּבַל

ומתוך אכילה ושתיה, אלא במי שממית עצמו עליהן" (רמב"ם הלכות תלמוד תורה ג, יב). הרי שאדם השקוע בתענוגות, אינו יכול

לזכות לכתרה של תורה.

כתב בתנא דבי אליהו רבה (פכ"ו): "ואם לא זכה אדם לבקש רחמים על דברי תורה שיכנסו לתוך מעיו, מכל מקום יבקש רחמים על אכילה ושתיה יתירה שלא יכנסו לתוך מעיו...". וביאר שם בפירוש 'מאורי אש': "בא להורות שרבו המאכל גורם להפסדת התורה, כי כח היצר מתגבר על ידי זה, וגם נטמס יצרי מוחו ושכלו, ולכן אם יראה כי אין שכלו חזק בדברי תורה, יבקש רחמים שיוכל להמנע מרבו תאות המאכל, כי על ידי זה יטהר נפשו, ויזכה באחרית להבין דברי תורה, כי על ידי טהרת הנפש יתגלה השכל גם כן מעט מעט והבן מאד".

כתב רבינו יונה (משלי כג, ב): "כאשר יבאו לפניך מיני מעדנים ויערבו לך - אל תמלא כרסך מהם, פן תשחית ותבלה כח האצטומכא הוא ראש החולאים, כי הנמשך אחרי התענוגים יפרד מעל דרכי הנפש החכמה, והנה כתיב "צדיק אוכל לשובע נפשו" (משלי יג, כה), ואמרו חכמינו ז"ל (גיטין ע.) 'סעודה שהנאתך ממנה משוך ירך ממנה'".

כתב החזו"א (באגרותיו א, כ): "ליזהר מאד מאכילת תענוג, ואם בטומאת הגוף יש ראשון לטומאה ויש אב הטומאה ויש אבי אבות, בטומאת הנפש של מלוי התאוה באכילת תענוג, מתאחד ראשון לטומאה ואב הטומאה ואבי אבות הטומאה, דבר זה הוא מן השפלים מאד ומעכבים את הלימוד, וכדאמרו במדרש (הובא בתוספות כתובות קד). 'עד שאדם מתפלל שיכנסו דברי תורה לתוך גופו, יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו'..."

ביאורים

ובזה ימצא את ספוקו לאהבת התענוגים. ('עלי אורח'). 200. ומן רחיצת חמין. כלומר, גם מתענוג זה יכול ליהנות ואינו צריך למשוך עצמו מזה, כי אין סכנתו מרובה. (שם).

עיונים

ארחות

שער התשובה

צדיקים

וּמִתְקֵן יָפֶה בְּעֶבֶר וּמִתְקֵן יָפֶה בְּעֶבֶר עָלָיו וְתִהְיֶה נִפְשׁוֹ מְקַבְּלָתוֹ וּמִתְפַּיֶּסֶת בְּמַעַט מִמֶּנּוּ. וְלַעֲוֹלָם יֵנִיחַ מַעַט מִכְּדֵי צָרָתוֹ וּמִהַשְׁלֵמַת תְּאוֹתָיו, וְלֹא יִשְׁתַּח וְיִין כִּי אִם מְזֻזָּה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכֵּר. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ וְזָרָנָם לְכַרְכָּה: סְעוּדָה שֶׁהִנָּאֲתָה מִמֶּנָּה, מִשּׁוּךְ יָדָה מִמֶּנָּה (גטין ע, א). וְיִשְׁתִּי

יד. שלא תזיקנו אכילתו. מצינו בכמה מקומות שאכילה גסה מזיקה לאדם. במסכת גיטין (ע). נאמר: "והממלא כריסו מכל דבר [המתוק לחיכו וטוב לו, ואוכל ממנו כל תאוותו] אחזתו [נעשה חולה ב"אחילו", מין מחלת חום עם כאבי עצמות]". ובמסכת ברכות (לב):

תְּקַנּוֹת יֵשׁ בְּעֵינָיו: הָאֲחָת - (י) שֶׁלֹּא תִזְקַנּוּ אֲכִילָתוֹ, וְהַשְּׁנִית - הִיא כְּנִיעַת הַיָּצֵר וְשִׁבְרָתוֹ

ביאורים

201. ומתקן יפה. עשוי ומוכן בצורה טובה. 202. שיערב עליו. בכדי שהמזון שיאכל יהיה ערב לחיכו. 203. מקבלתו ומתפייסת במעט ממנו. יספיק לה מעט האוכל הטוב שאוכלת ותהיה מרוצה בכך. 204. ולעולם יניח וכו'. מביאר עוד אופן כיצד לשבור התאוות. 205. מכדי צרכו ומהשלמת תאוות. שלא יאכל כל צרכו ולא ימלא כל תאוותו אלא יותיר מעט מן המאכל שלפניו למרות שחפץ ומתאוה לאכול עוד. 206. מזוג. מהול במים, כדי להחליש את חוזקו וחריפותו של היין. 207. שלא ישתכר. וגם זה גדר להכנעת יצר התאוה, בכך ששולט בעצמו לא להגיע לידי שכרות. 208. סעודה. אפילו מדברים הראויים וטובים לגוף. 209. שהנאתך ממנה. שעריבה לחיכו. 210. משוך ידך. שלא תמלא את כריסך ממנה. 211. תקנות. תועליות. 212. בעיני. במיעוט אכילתו. 213. אכילתו. עצם ריבוי אכילתו - למרות שזה מאכל טוב. 214. כניעת היצר. מכניע את יצרו בכך שלא ממלא כל

ארחות

שער התשובה

צדיקים

עיונים

התאונה. וכמו שבארנו בפעודה, בן הדרך בכל ההנאות ותענוגים שבעולם, ²¹⁵שלא ימלא אדם כל תאוותו, ואין צריך לומר שישמר אדם עצמו מן המאכלים שהוא מכיר שהם מזיקים אותו, כי האוכל

"היינו דאמרי אינשי: מלי כריסיה זני בישוי". ופירש רש"י: "מילוי הכרס הוא ממני חטאים הרעים". ובמסכת יומא (פ:) גבי ישראל שאכל תרומה בשוגג נאמר: "אכל תרומה אכילה גסה משלם את הקרן ואינו משלם את החומש, משום שנאמר 'כי יאכל' פרט למזיק" ופירש הרמב"ם (הל' תרומות ז, ח): פרט "למזיק את עצמו".

וז"ל הרמב"ם (דעות ד, טו): "רוב החללים הבאים על האדם אינן אלא או מפני מאכלים רעים או מפני שהוא ממלא בטנו ואוכל אכילה גסה אפילו ממאכלים טובים. הוא ששלמה אומר בחכמתו (משלי כא, כג) 'שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו'. כלומר, שומר פיו מלאכול מאכל רע או מלשבוץ, ולשונו מלדבר אלא בצרכיו".

ועיין מה שכתב הרמב"ם בצוואתו (שנדפס בס' זכרון לראשונים ולאחרונים ירושלים תרס"ט): "אל תאמינו שרוב המאכל והמשתה יגדיל הגוף וירבה השכל כשק המתמלא מן המושם לתוכו, כי הוא ההיפך, באכול מעט יש כח באצטומכא לקבלו ובחום הטבעי לעכלו אז יגדל ויבריא ודעתו יתישב, ואם יאכל יותר מדאי האצטומכא לא יקבלו והחום הטבעי לא יעכלנו נכחו יצא (ר"ל שיקיא) פגול הוא לא ירצה גופו ירזה ושכלו יתבזה וכיסו יתרוקן. שנאו המאכלים המזיקים כאשר ישנא איש רעהו השונאו ומבקש המית". עיי"ש.

ועוד כתב (פ"ה מ'שמונה פרקים להרמב"ם): "כי האדם כשיבא ויאכל מזון ערב אל החיך, טוב הריח שנפש אדם מתאוה לו, והוא מזיק לו, ואפשר שיהיה סבה לחולי קשה או למיתת תאווה, זה והבהמה אצלי שוין".

ביאורים

תאוותיו הגשמיות. ²¹⁵שלא ימלא כל תאוותו. אף מהדברים המותרים.

עיונים

ארחות

שער התשובה

צדיקים

דברים ²¹⁶שמזיקים אותו ואפשר לו במאכל אחר, הרי הוא פושע בגופו, ²¹⁷מפני שהולך אחר תאוותו ואינו חושש על אבדת גופו, והרי זה דרך יצר הרע ועצתו, שמסיתו מדרך החיים ²¹⁸אל דרך המות. וידע כל ²¹⁹חי ²²⁰שאין דרך ליצר הרע ²²¹אלא דרך הסתה: מתחלה מסיתו ²²²אל המתר למלא תאוותו, ואחר שהרגל למלא תאוותו מן החתר, ²²³והרעב נפשו להיות

²²⁴שוקקת בכל עת למלאת תאוותו, אז מסיתו אל האסור הקל, ומן הקל - אל הקמור. ^(ט)על-כן הזהר בהתר

ביאורים

216. שמזיקים אותו. אפילו במקצת. ²¹⁷בגופו. בכת"י הוסיף: "ופושע בנפשו". 218. אל דרך המות. בין ברוחניות ובין בגשמיות. 219. חי מדבר (כת"י). 220. שאין דרך ליצר הרע. אין אפשרות ליצר הרע להגיע אל האדם ולהכשילו. 221. אלא דרך הסתה: מתחילה מסיתו... בכת"י הגירסא: "אלא מדרך ההתר [ומההתר מגיע הוא לאיסור] ופתח דרכו מן המותר אצלו, ואם ישמור את הפתח [של ההתר], אינו צריך שימור אחר. כי דרך היועץ הבלעל - מתחילה מסיתו..." 222. אל המותר למלא תאוותו. בדברים המותרים עפ"י דין שמהם ימלא כל תאוותו. 223. והרעב נפשו. גרס לו תמיד הרגשת רעבון כדי להיות שוקקת... 224. שוקקת. משתוקקת ומתאוה.

לַעֲשׂוֹת גִּדְרָא ²²⁵ לְמַעַט הַתְּאֵנָה מִן
הַמֶּתֶר, וְאִזּוּ אִם ²²⁶ יַעֲלֶה בְּלִבְךָ
הָאִסּוּר, מִזֶּה אֵתָה נִוְשָׂא ²²⁷ קָל-
וְחֹמֶר בְּעֵצְמְךָ, וּמִבְּטַח לֶךְ שְׂאֵתָה
פֹּרֶשׁ ²²⁸ מִן הַחֲרָחוּר וְכָל-שֶׁכֶּן מִן
הַמַּעֲשֵׂה.

וְאֵל יִתְעַנֶּה אָדָם ²²⁹ עֲנוּי נֶפֶשׁ,
פֶּן יַחְלֹשׁ לְבוֹ ²³⁰ וְיִתְעַרֵּב
מִחוּ, וְיִהְיֶה ²³¹ הֶפְסְדוֹ מְרֻבָּה
מִשְׁכָּרוֹ, כִּי יִבְטֹל ²³² מִן הַתּוֹרָה,
בתורה, ירדו מדחי אל דחי, עד שיצאו לתרבות רעה ונענשו בעקירתם מתוך
עם ישראל.

ביאורים

225. למעט התאנה מן המותר. שלא ימלא תאוותו מן ההתר אלא יניח
ממנו קצת. 226. יעלה בלבך האיסור. תבוא מחשבה בלבך לעבור איסור.
227. ק"ו בעצמך. במותר לי נאסרתי, באסור לי לא כל שכן, וכיון שאתה
נושא קל-וחומר זה עליך, מובטח לך... (הוספת כת"י). 228. מן ההרהור.
אפילו מן המחשבה לעשיית העבירה. 229. ענוי נפש. בתעניות וסיוגופים.
230. ויתערב מוחו. דעתו תהיה מטורפת עליו ומחשבתו מבולבלת.
231. הפסדו מרובה משכרו וכו'. ההפסד של הביטול-תורה מרובה על שכר
תעניתו. כלומר, בטל שכרו בהפסדו. 232. מן התורה. ומן התפלה (כת"י).

מִזֶּה שִׁיחֵיו עֵינָיו פְּקוּחוֹת
כְּגֵד הַיָּצֵר הָרַע. אִפִּילוּ
אֲכִילָה שֶׁל מִצּוּה,
הַגֵּם שְׁחִיבִים בֶּה וִישׁ
לְקִימָה כְּהִלְכָתָהּ, יֵשׁ
לְשִׁים לֵב לִבֵּל יִנְצֹלָה
יָצֵר הָרַע כְּדֵי לְמַשׁוֹךְ
לְעִבְרִיהָ. כִּי כֵן דְּרֹכּוֹ,
לִפְתּוֹת אֶת הָאֵדָם
בְּרִיבּוּי סְעוּדוֹת מִצּוּה
וְאֲכִילַת קִדְשִׁים, רֶק
כְּדֵי לְהַפִּילוֹ בִּקְבֻרוֹת
הַתְּאוּהָ. וְהֵן הֵן הַדְּבָרִים
שֶׁכָּתֵב רַבִּינוּ הַגָּר"א
בְּמִשְׁלֵי (ז, יד): "כִּי
דְרֹכּוֹ שֶׁל הַיָּצֵר הָרַע
הִיא שְׁלָא לִפְתּוֹת אֶת
הָאֵדָם לַעֲשׂוֹת רַע, כִּי
אִזּוּ מִי יֵאָבֵה לְשִׁמּוּעַ
לוֹ, לְפִיכָךְ הוּא בָּא אֵלָיו
בְּדִבְרֵי מִצּוּה. וְאִין דְּבַר

²³³ שִׁילֵךְ בְּטֹל מִן הַחֲלִישׁוֹת,
²³⁴ וְאִפִּילוּ בְּשַׁעַה שְׁלֹמֹד לֹא יוּכַל
לְדַקְדָּק פְּרָאוּי וּלְהַבִּין הָעֲנִינִים, לְפִי
שְׂאִין תּוֹרָה נִקְנִית אֶלָּא ²³⁵ מִתּוֹךְ
שְׂמֻחָה. ²³⁶ וְאֵל יִמְנַע עֲצָמוֹ מִכָּל
שְׂמֻחַת מִצְוָה וּמִכָּל הִנָּאת מִצְוָה,
²³⁷ כְּדֵי שִׁיחֵיו עֵינָיו פְּקוּחוֹת כְּגֵד
הַיָּצֵר הָרַע, וְיִהְיֶה נִזְהָר עָלָיו פֶּן
יִמְלֹא כָּל תְּאוּתוֹ. וְאִם יַחְלֹשׁ לְבוֹ
²³⁸ עַל מַעֲוֵט אֲכִילָתוֹ, טוֹב לוֹ
שִׂיאֲכָל שְׂתִי פְּעָמִים בַּיּוֹם מַעַט
מַעַט, וְלֹא יִמְלֹא כְּרֹסוֹ בְּפַעַם אַחַת.
וְאִם ²³⁹ לֹא יִזְדַּמֵּן לְאֲכָל שְׂתִי
טוב שיוכל לפתותו יותר מאכילה של מצוה ושמחה של מצוה, כי בהם יוכל
מאד למשוך אותו כרצונו".

ביאורים

233. שילך בטל מן החלישות. מפני שילך בטל מן התורה מחמת חלישות
לבו. 234. ואפילו בשעה שלומד. כלומר, אף אם ידחוק את עצמו ללמוד
למרות חולשתו. 235. מתוך שמחה. וכשהוא חלש ומעונה אין הוא במצב
של שמחה, ואין לימודו כראוי. 236. ואל ימנע עצמו. לגמרי. 237. כדי
שיחיו. בכת"י: רק שיחיו. 238. על מיעוט אכילתו. אם ימעט באכילתו.
239. לא יזדמן לאכול. לא יזדמן לו לאכול. (כת"י). כלומר, אם לא יתאפשר

פְּעָמִים,²⁴⁰ יִהְיֶה אֶצְלוֹ מִן הַמְרַקְחָת הַמְשֻׁמָּחַת הַלֵּב, וְיֹאכַל מִמֶּנָּה מַעֲט וְיִתְחַזַּק לָבוֹ. גַּם אִם יֵרָאֶה²⁴¹ בְּעֵינָיו שִׁיחָה צָרִיף לְהַתְעֵנוֹת יוֹם אוֹ יוֹמִים בְּשִׁבְכוֹ, וְיִתְעַנֶּה²⁴² לְפִי תַקְנָתוֹ, כִּי הֵיוּשֵׁב²⁴³ בְּתַעֲנִית²⁴⁴ וְהוּא צָרִיף לָהּ - נִקְרָא קְדוֹשׁ,²⁴⁵ וְכֵן בְּלִבּוֹ שֶׁלֹא יִתְבַּטֵּל מִן הַתּוֹרָה^(י) וּמִן הַמִּצְוֹת עֲבוּרָה.

יז. ובלבד שלא יתבטל מן התורה ומן המצוות עבודה. המגן אברהם (תקע"א, א) הביא שיש אומרים כי תלמיד חכם שחטא יתענה כדי להתכפר, אך הוא מסיק שם בשם השל"ה שעדיף לו להרבות בלימוד התורה ובתשובה וחשבון הנפש, ולא יתענה (עיין גם ביאור הלכה שם). וכתבו בספרי המוסר, שאם באמצע אכילתו

בעוד שהוא מתאוה לאכול מושך ידו ממנו לכבוד הבורא, זה נחשב גם-כן לסיגוף ומתכפרים עוונותיו. וראיתי כתוב בספר אחד, שכשאדם רוצה להתנדב תענית, טוב יותר שיקבל תענית מן הדיבור ממה שיקבל עליו מן האכילה, כי ממנו לא יהיה לו נזק לא בגופו ולא בנשמתו ולא יחלש על ידי זה, וכעין זה כתב הגר"א באגרתו, שצריך האדם ליסר עצמו לא בתענית

ביאורים

לו לאכול שתי סעודות ביום. 240. יהיה אצלו מן המרקחת. כלומר, יחזיק אצלו תמיד מיני מתיקה המשמחים ומיישבים את הלב שיוכל לאכול מהם מעט בכל עת. 241. בעיניו. בכת"י: בעצמו ובטבעו. 242. לפי תקנתו. כפי שנראה לו שהתענית תביא לו תועלת ותקון לנפשו. 243. היושב בתענית. ויכול לסבול התענית, שאינו מחליש כוחותיו ואינו מוזיקו, כגון שהוא בריא וחזק (שו"ע או"ח סי' תקע"א ס"א). 244. בתענית. למרות שאינו חייב בה. 245. והוא צריך לה. כגון להתכפר על עוונות שאדם דש בעקביו או כדי לגדור את עצמו מן העבירה. 246. נקרא קדוש. שהמתענה עוונותיו מתכפרים (רש"י).

וסיגופים כי אם ברטן פיו ובתאוותיו וזהו התשובה וכו'. (מ"ב תקע"א, ב).

בספר ראשית חכמה (פס"ו ס"ק ל"ד) כתב בשם הראב"ד על המבואר במסכת גיטין (ע). "סעודתך שהנאתך ממנה משוך ידיך הימנה", שאף שהגמרא ביארה שימשוך ידו מלאכול משום הרפואה שבדבר שלא יבוא לידי חולי מעיים, מ"מ יש בזה גם כוונה על פי המוסר, שכאשר ירצה לאכול ימשוך ידו שזה

יותר גדול מתענית. עיי"ש עוד מה שהאריך בדברים אלו. [וראה גם חוה"ל (שער הפרישות פ"ה), של"ה (שער האותיות בעניני שולחן)].

ביאורים

כָּל אָדָם יָכוֹל לָדַעַת בְּעֶצְמוֹ²⁴⁷ אֵיךְ יִגְדֹר. וְהָרֹאֵשׁ לְכָל הַגְּדָרִים - שִׁישְׁמוֹר²⁴⁸ עֵינָיו מִמָּה שֶׁאִינוֹ שָׁלוֹ, וְאִם יִמְעַט רְאִיתוֹ²⁴⁹ מִמָּה שֶׁאִינוֹ שָׁלוֹ, נִקְרָא צָנוּעַ וּבִישָׁן, כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ (שבת נג, ב) עַל אוֹתָהּ אֵשָׁה, שֶׁהִיָּתָה²⁵⁰ גִּדְּמָתָה,²⁵¹ וְלֹא הִכִּיר בָּהּ בַּעֲלָהּ עַד יוֹם מוֹתָהּ, וְאִמְרוּ עָלֶיהָ: כְּמָה צָנוּעַ אִישׁ זֶה,²⁵² שֶׁלֹא הִכִּיר בְּאִשְׁתּוֹ! וְאִם יִשְׁמֹר עֵינָיו,²⁵³ נִמְצָא שֶׁלָּבוֹ שְׁמוֹר;

יורגור. את עצמו. 248. שישמור עיניו ממה שאינו שלו. בכת"י הגירסא: "שישמור עיניו, שלא ליתן עיניו במה שאינו שלו". כלומר, בנשים אחרות פרט לאשתו. 249. ממה שאינו שלו. בכת"י הגירסא: "ממה שהוא שלו". כלומר, אף ממה שהוא שלו, דהיינו אשתו. 250. גידמת. קטועת יד. 251. ולא הכיר בה בעלה. שהיא גידמת (קטועת יד). אמנם פשיטא לא התבונן בגופה ולכן לא ידע שהיא גידמת (קטועת יד). אמנם פשיטא שהביט בפניה, שהרי אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה (עלי אורח). 253. נמצא שלבו שמור. כי הכל תלוי בראיית העין, כמו שאמרו (סוטה ח): "אין יצר הרע שולט אלא במה שעינו רואות". ובמדרש תנחומא

וּמִתּוֹךְ שְׁלָבוֹ וְעֵינָיו שְׂמוּרִים, נִמָּצָא
(יח) כָּלּוֹ שְׂמוּר.

יה. כולו שמור.
כתב האורחות חיים
להרא"ש (אות כ):
"וראש כל הדברים
שישמור את עיניו
מכל דבר שאינו שלו".
בפירוש "מקור חיים"
ביאר כוונת הרא"ש
דכדי להנצל מקנאה
וחמדה העצה לשמור

הַתְּשׁוּבָה הַמִּשְׁקָל בִּיצֵד? ²⁵⁴כָּפִי
הַנָּחָה שְׁנֵהֲנָה מִן
הַעֲבֵרָה יַעֲשֶׂה לּוֹ צֶעֶר בְּתַעֲנִית

העיניים מכל דבר שאינו שלו, דכמו לענין זנות אמרו חז"ל (סוטה ח).
"אין יצר הרע שולט אלא במה שענינו רואות כמו כן הוא בשאר עבירות".
וכ"כ הגר"א (באבן שלמה פ"ד סעי' י"ט). וכ"כ במסילת ישרים (פס"ו)
וז"ל: "כי הנה מה שמטה הטבע אל התענוגות האלה עד שיצטרך כ"כ כח
ותחבולות להפרישו מהם, הוא פיתוי העיניים הנפתים במראה הדברים
אשר הוא טוב וערב לכאורה, הוא הפיתוי שגרם לחטא הראשון [חטא עץ
הדעת] שיעשה כעדות הכתוב (בראשית ג) "ותרא האשה כי טוב העץ
למאכל וכי תאוה היא לעינים" וגו'. וכשלא יקנא ולא יחמוד מה שיש
לחבירו, יהא בנקל לו להניח עסקיו ולשמור זמני התפלה והתורה ולקיים
כל המצוות, כדאיתא במסילת ישרים (פ"א) וז"ל: "הנה חמדת הממון היא
האוסרת אותו במאסר העולם ונותנת עבותות העמל והעסק על זרועותיו
היא המסירה אותו מן העבודה, כי הנה כמה תפלות נאבדות וכמה מצוות
וכו".

ביאורים

(הובא ברש"י במדבר טו, לט) אמרו: "העין רואה, והלב חומד, והגוף עושה
את העבירות". ²⁵⁴ כפי הנראה... יעשה לו צער. כלומר כפי גודל הנאתו
מהעבירה, באותה מדה ימעט בהנאות העוה"ז ויצער עצמו בצום או
במיעוט אכילה שתיה ומשכב. וביותר יצער את עצמו בדבר הדומה לחטא,
כגון אם נכשל באכילת מאכלות אסורות - יצום או ימעט באכילה ושתיה
של תענוג שאינם נצרכים כ"כ לקיום גופו. וכן על דרך זו שאר כל החטאים.

וּבְמַעוֹט אֲכִילָה וּשְׁתִּיָּה, בְּעֵינָן הַמִּשְׁכָּב וּבְעֵינָן כָּל
הַהֲנָאוֹת יִמְעַט.

הַתְּשׁוּבָה הַכְּתוּב בִּיצֵד? אִם כָּאֵל הַנֶּהֱדָה וַיֵּשׁ לוֹ ²⁵⁵בְּזָה
בֶּרֶת, או ²⁵⁶שְׁעֵבֶר עַל חִיבֵי מִיתוֹת בֵּית-דִּין
או מַלְקוֹת, יִקְבֹּל עָלָיו לְהִצְטַעַר וּלְעֲשׂוֹת צֶעֶר לְעַצְמוֹ
²⁵⁷בְּעֵינָן הַכְּתוּב בַּתּוֹרָה. וַהֲנָה הַרוֹקֵחַ ²⁵⁸כְּתָב אֵיךְ יַעֲשֶׂה
צֶעֶר לְעַצְמוֹ עַל כְּמָה עֲבֵרוֹת. וְכֵן מְצִינוּ בַּתְלֻמוֹד, שֶׁהָיוּ
רְגִילִים בְּתַעֲנִית אֲפִלּוּ עַל חֲטָא קָל מְאֹד, אֲפִלּוּ בְּדַבּוּר
בְּעֵלְמָא, כְּמוֹ ²⁵⁹שְׁאֹמֵר חֲכָם אֶחָד: ²⁶⁰בוֹשְׁנֵי מִדְּבָרֵיכֶם
בֵּית-שְׁמַאי, וְעַל זֶה יֵשֵׁב ²⁶¹בְּתַעֲנִית עַד ²⁶²שֶׁהִשְׁחֲרוּ
שְׁנָיו (חגיגה כב, ב). וְכֵן מַעֲשֶׂה ²⁶³בְּרַב חֲסִדָּא שְׁאֹמֵר לְרַב

ביאורים

²⁵⁵ בזה. עונש. ²⁵⁶ שעבר. עבירה שענשה אחת מארבע מיתות בית דין
או מלקות. ²⁵⁷ בענין הכתוב בתורה. יצער עצמו בעונש הדומה לעונש
שבית דין היה נותן לחוטא בחטא זה כאשר היו עדים והתראה. ²⁵⁸ כתב.
בהלכות תשובה. ²⁵⁹ שאמר חכם אחד. הוא רבי יהושע. דבריו בתוספתא
אהלות מוסבין על הדין שאמרו ב"ש במשנה באהלות (ה, ג) בענין קדירה
החוצצת בין בית לעליה. ²⁶⁰ בושני מדבריכם. "בוש אני", מתבייש אני,
שאין דבריכם נראים לי כלל. ²⁶¹ בתענית. שקיבל על עצמו רבי יהושע
להתענות כדי לכפר על דבריו כנגד בית שמאי. ²⁶² שהושחרו שיניו.
מפני רוב תעניתו בתשובה על שאמר "בושני מדבריכם". ²⁶³ ברב חסדא
שאמר לרב הונא. רב חסדא שאל מרבו רב הונא.

הונא: תלמיד²⁶⁴ ורבו צריך לו, מהו²⁶⁵ שיעמוד לפניו? אמר לו רב הונא לרב חסדא: לא צריכנא לה! ועל זה ישבו בכמה תעניות (בבא מציעא לג, א). וכן מצינו (תנר"ב ב) בדור, שנסתלקה שכינה ורוח הקודש ממנו עשרים ושתים שנה,²⁶⁸ וככל יום ויום היה מוריד דמעות, והיה אוכל פתו באפר, שנאמר: ²⁷⁰כי אפר בלחם אכלתי" (תהלים קב, י). אמר לפניו: רבוננו של עולם! קבלני בתשובה שלמה לפניך²⁷¹ כדי שאזכה הרשעים בעולם,

ביאורים

264. ורבו צריך לו. שאותו תלמיד שמע שמועות מרב אחר, ורבו לומד ממנו שמועות אלו (רש"י). 265. שיעמוד לפניו. האם רב כזה נחשב כרבו, ויהא מחוייב התלמיד לעמוד לפניו, או שמא אין זה חשוב רבו, ואין אותו תלמיד מחוייב לקום לכבודו. רב הונא חשד שרב חסדא שואל שאלה זו מפני שהוא סבור שהיא נוגעת לו למעשה, שרב חסדא הוא תלמיד שרבו (רב הונא) צריך לו, והקפיד על כך ואמר ליה... 266. לא צריכנא לך. בגמרא הגירסא: "חסדא חסדא! לא צריכנא לך!" פירוש, אני לא צריך אותך. 267. וע"ז ישבו בכמה תעניות. רב חסדא ישב והתענה ארבעים תעניות בגלל שהוא גרם לחלישות דעתו של רב הונא. וכמו כן רב הונא ישב והתענה ארבעים תעניות משום שחשד ברב חסדא שלא כראוי. (ב"מ, לג). 268. שנסתלקה שכינה ורוח הקודש ממנו. לאחר עוון בת שבע [בשמואל ב' (פרק יא) מסופר שדוד רצה לשאת את בת שבע לאשה, ולכן שלח את אוריה בעלה למלחמה וגרם שימות כדי שישא את אשתו]. 269. וככל יום ויום. מאותם עשרים ושתים שנה. 270. כי אפר בלחם אכלתי. כי טעם אפר טעמתי בלחמי שאכלתי. 271. כדי שאזכה הרשעים בעולם. בכת"י הגירסא: "כדי שתזכה את הרשעים לעולם הבא". ר"ל, עשה עמי אות לטובה שקבלת תשובתי (והאות הוא השבת רוח הקודש) כדי שיחזו רשעים וישבו מעונם

יט. ישב מאה ושלושים שנה בתענית. השל"ה (תורה אור, ר"ה אות צג) הקשה, מאחר שאדם הראשון עשה תשובה גמורה, אם כן מה הגיע לו שלא קבלו ה' יתברך להחזירו לעטרה הראשונה

להיות חי לעולם ולהסיר ממנו המות? ותיירץ (שם אות צה), שמתחילה ברא הקב"ה את האדם ישר שכלי פשוט כמו מלאך להיות חי לעולם להשיג הנצחיות, כי לא היה לו לאדם שום מונע מלהשיג זאת. ואחר שחטא ונעשה חומרו חומר גס ונתגשם מזוהמות הנחש נתעבה, ונמצא שהיה חומרו מסך מבדיל מלהשיג הנצחיות ולא יכול להם כי אם אחרי הפרד הנשמה מהגוף ואז יבוא האדם אל שלימותו. ומבואר מדבריו שמאחר שנתגשם בעטיו של נחש, היה מן הנמנע מצד הטבע מכח מסך חומרו להשיג הנצחיות כפי

ביאורים

ולא יאמרו נואש ('מאורי אש'). ובמסכת יומא (ד:): אמרו: "לא דוד (היה) ראוי לאותו מעשה (של בת שבע)... אלא למה עשו (מעשים אלו) לומר לך (גזירת מלך היתן פתחון פה לשבים. רש"י), שאם חטא היחיד, אומרים לו כלך (לך) אצל יחיד". כלומר, לך ללמוד מיחיד [מדוד המלך] שחטא ועשה תשובה על חטאו ונתקבלה תשובתו ונתכפר לו (כמבואר במסכת שבת ל). ואף אתה עשה תשובה ואל תתיאש מלשוב בתשובה. 272. אלמדה פושעים דרכיך. אם יראו שתסלח לי, אז אוכל ללמד דרכיך את הפושעים ולהזהירם על התשובה ולומר להם ראו מה עלתה בי ע"י התשובה, וממני ילמדו וישובו. (רש"י ומצודות דוד). ובתנא דבי אליהו (רבה, פ"ב): "אמר [דוד] רבש"ע קבלני בתשובה שלימה לפניך, כדי שתזכה את הרשעים לעולם הבא, ותאמר להם: מה דוד מלך ישראל שעשה לפני דבר חמור, כיון שעשה תשובה קבלתי אותו בתשובה, אף אתם אם עשיתם תשובה [אקבל אתכם]". 273. שנקנסה מיתה על ידו. שנגזרה מיתה על

274 מאה ושלשים שנה בתענית,

שהיה בכחו להשיג קודם החטא, והיה מוטבו יתברך שימות

האדם כדי שיהיה לו תקנה להשיג הנצחיות במותו.

בשב שמעתתא (הקדמה אות ד) תירץ בשם כתבי האר"י, שבחטא האדם הרוח האלוהי ישוב אל האלהים, ועל ידי התשובה חוזר אליו. וזה כוונת מאמרם (ויק"ר ל, ג) בעל תשובה כקטן שנולד דמי, ועליו נאמר (תהלים קב, יט) 'ועם נברא יהלל יי'. ולפי זה, קודם חטא אדם הראשון היה הרכבתו מאתו יתברך והיה יציר כפיו של הקב"ה שנתן לו חלקו, וראוי היה שלא ימות, אמנם לאחר החטא נסתלק חלק האלוהי, ואחר כך כשחזר בתשובה והחזיר החלק האלוהי והרי הוא כאילו עשה את עצמו והיה בבחינת 'ועם נברא', ומעשי אדם לא יוכלו להתקיים באיש רק במין, ומאז עלה מות בחלונינו.

הגר"ז ר' בענגיס זצ"ל (ישורון ח"ב עמ' רג) יישב על פי מה שכתב החיי אדם בשם הגר"א (הספדו על הגר"א, נדפס בשערי רחמים עמ' כז), שכל דיבור היוצא מפי הקב"ה נבראים אלפי ריבואות עולמות אשר יש להם חיות וקיום על ידי מי שמקיים הדיבור, לכן במצוות כלליות שמצווים בהם כל ישראל, העובר עליהן אף שפוגם בשורש נשמתו - אינו מפסיק החיות מן העולמות כי יש אחרים שמקיימים הדיבור, מה שאין כן במצוה פרטית שנצטוו בה רק אדם אחד, אם יבטלנה גדול עונו מנשוא מאחר שמבטל בזה את כל העולמות. וכיון שאדם הראשון חטא במצוה פרטית לכן נענש במיתה, ולא היה בכח תשובתו למנוע עונש זה.

במכתב מאלוהו (ח"ב עמ' 85) ביאר, שכיון שחטאו כלל את כל העולם כולו, דהיינו שעל ידי חטאו גרם שירד חושך והסתר לעולם, הרי חטאו בבחינת חילול השם שגורם חטא לאחרים. ועל כן נגזרה עליו מיתה כי לא יגמור השם יתברך את התשובה במקום שזה נוגע לאחרים, ורק במיתתו יכופר,

ביאורים

העולם בגללו. [בעקבות חטאו של אדם הראשון (שבת נה:)]. בכך שאכל מעץ הדעת ונתקלל (בראשית ג, יט): 'כי עפר אתה ואל עפר תשוב'. 274. מאה ושלשים שנה. היינו בימים [ולא בלילות]. (תורת חיים, ע"ז ח.).

כמו שכתוב (ישעיה כב, יד) 'אם יכופר העון הזה לכם עד תמותו', כי רק אז גומר השם יתברך את התשובה ברוב חסדיו.

ב'שפתי חיים' (מועדים א עמ' מז) הביא בשם הסבא מקלם, שלאחר שנכשל בחטא ואכל מעץ הדעת ראה הקב"ה שציוויו לא היה בו כדי למנוע אותו מלאכול על אף היראת שמים העצומה שהיתה בו, ולכן איבד את נאמנותו שיהא מסוגל לשהות בקרבת עץ הדעת ולא לאכול ממנו, ותשובתו השלימה לא הועילה עוד להשיבו למצבו הראשון בגן עדן אלא היה הכרח לגרשו משם, ולהוסיף שמירה של מלאכים את 'להט החרב המתהפכת' (בראשית ג, כד).

ביאורים

275. ופרש מן האשה. במשך מאה ושלשים שנה (עירובין יח:). מפני הנידוי, שמי שנידוהו מן השמים אסור בתשמיש המיטה (מהרש"א). 276. זרי תאנים. חגורות מענפי תאנה. ורמז לדבר בפסוק (בראשית ג, ז): 'ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות' (מהרש"א). וכתב ה'תורת חיים' (ד"ה והעלה) שמוכח מכאן שעשיית החגורות לא היתה רק לכסות בשר ערוה, אלא גם משום תשובה. 277. על בשרו. אדם הראשון עשה תשובה על ידי שהרחיק את עצמו משלושת הדברים שגרמו לחטאו: חטאו היה באכילה, לכן ישב בתענית. הוא הלך אחרי עצת אשתו, לכן פרש ממנה. הפרי האסור שאכל היה תאנה (לפי דעה אחת), לכן הלביש את עצמו בענפי תאנה דוקרניים לצער את עצמו (יד יוסף, בניהו).

ארגון "ארחות יושר"

נוסד בהכוונתו של מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א, על מנת להנחיל את לימוד המוסר בצורה יסודית ובאופן עקבי בקרב כל חלקי העם.

כדי להגשים מטרה זו מקיים הארגון פעילות מגוונת בנושא זה, ובראשה - הפצת הלימוד בחוברות "ארחות המוסר" בשיעורי תורה ברחבי הארץ, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי חינוך לבנות.

לפניכם סקירה קצרה על פעולות הארגון:

בית מדרש גבוה "אורחות
יושר" מאגד בתוכו קבוצ נבחר
של מגידי שיעורים, אשר להם
נסיון רב של שנים במסירת
שיעורים בבקאות ובעיון,
בהלכה ובמוסר, בהסברה
בהירה וקולחת. בביהמ"ד
עוסקים הרבנים שליט"א
בהכנת השיעורים הנאמרים
על ידם, הן בדף היומי
והן בסוגיות עיוניות
והלכתיות.

בית מדרש גבוה למגידי שיעורים

סדרי מוסר בכוללי האברכים

הוקמה על ידינו מסגרת ללימוד
חוברות "ארחות המוסר" בכוללי
האברכים, לאחר סדרי הלימוד הקבועים, על
מנת להטמיע את חשיבות העיסוק בספרי
מוסר באופן מיוחד לעמלי תורה, בבחינת
"ראשית חכמה יראת ה'", לחיזוק ביראת
שמים ובתיקון המעשים והמידות כיאה
ללגיון של מלך.

64
כוללי

"מדרשת בת-שבע"

"כח תאמר לבית יעקב". לזכרה הדגול של
הרבנית מרת בת שבע קניבסקי ע"ה, אשר נתפרסמה
ביראתה, בצדקתה ובמעשיה המופלאים, הקמנו מסלול
מיוחד לבנות ישראל, בבתי הספר, בסמינרים ובשיעורים
לנשים. לימוד מתוך חוברות "ארחות המוסר" נעשה הן
במסגרת הלימודים בבתי הספר והן בפעילויות שונות, וכן
בחוגים לנשים, תוך שימת דגש על נושאים כמו: אהבת
תורה, יראת שמים, צניעות ומידות טובות.

מכון "ארחות המוסר"

צוות תלמידי חכמים מופלגים, אשר ניהונו בידע רב
ומעמיק בספרות התורנית הענפה, שוקד על הוצאה
לאור של ספרי מוסר בעריכה חדשה ומאירת עיניים,
מבוארים בטוב טעם, ומעוטרים ב"עיונים" מתוך דברי רבותינו -
ראשונים ואחרונים. החומר מוגש בצורת חוברות חדשיות
עם חלוקה יומית, המופצות בכעשרים אלף עותקים, בשיעורי
תורה, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי
הכנסת.

מורן שליט"א בכנס סיום ספר "ארחות יושר"

206
שיעורים

שיעורי תורה ברחבי הארץ

זכינו בס"ד להקים שיעורי תורה, ולשלב בשיעורי תורה הקיימים
בכל רחבי הארץ את לימוד המוסר, כאשר בסוף כל שיעור לומדים בצוותא
קטע יומי אחיד מתוך חוברות "ארחות המוסר". מעבר למעלת הקביעות אשר
בגינה לא יעבור יום בלי לימוד מוסר, ובנוסף על רכישת ידע מקיף בספרים
קדושים אלו, קיים גם "כח הציבור" באשר לומדים אלפי יהודים, גדולים וקטנים,
בכל יום את אותו הקטע. הרבנים שליט"א מקבלים מילגה חדשית המהווה
תמריץ ועידוד, ומדווחים במשוב בסוף החודש על רציפות הלימוד
ועקביותו.

חוברות "ארחות המוסר" ללימוד מוסר יומי

עד עתה יצאו לאור:

י"א חוברות של ספר "ארחות יושר"
וי"ז חוברות מספר "ארחות צדיקים"

104
ת"ת

גם בתלמודי התורה ברחבי הארץ, עוסקים צאן-קדשים בלימוד המוסר המשולב בתכניות הלימודים, להחדרת יראת שמים ומידות טובות מגיל צעיר, כפי הוראתו הידועה של מרן בעל ה"קהילות יעקב" זצוק"ל. אין כמו חוברות אלו, הערוכות בצורה חדשנית, נוחה ונעימה, להאחיב על צעירי הצאן את לימוד המוסר אשר נחקק בקרבם כ"גירסא דינקותא", והשפעתו - אשר ניצניה ניכרים כבר עתה - תלך ותגבר לאורך ימים ושנים.

שיעורי מוסר בתלמודי התורה

חיזוק המוסר בהיכלי הישיבות

"סדר מוסר" הנהוג בישיבות מקדמת דנא, קיבל חיזוק רב ומשמעותי מאז יצאו לאור חוברות אלו. רבים רבים בחורי החמד אשר קובעים בהן את לימודם בסדר מוסר בהשתקקות ובהתלהבות, בהיותן עבורם משב רוח מרענן בתוכן ובצורה, קנקן חדש מלא ישן. מחזה מרנן לב לראות בני עליה יקרים מפז אשר נושאים באמתחתם חוברות אלו גם מחוץ לכתלי הישיבה, והוגים בהם בלכתם בדרך, בנסיעה באוטובוס, בהמתנה במקומות שונים ובכל עת מצוא.

77
ישיבות

